

FORME ȘI VALORI ALE VERBULUI

ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI

(I)

OHARA DONOVETSKY

I. INTRODUCERE

1. MOTIVAȚIA ȘI SCOPUL STUDIULUI

Ne propunem să abordăm în studiul de față problematica verbului în graiurile muntenești, în încercarea de a stabili, din această perspectivă, poziția acestor graiuri în contextul dacoromânei. Investigația urmărește, pe de o parte, o prezentare teoretică și descriptivă a caracteristicilor categoriale gramaticale specifice flexiunii verbelor – în special, conjugarea, diateza, modul, timpul –, precum și realizarea de hărți privind repartiția teritorială a anumitor forme verbale definitorii pentru graiurile muntenești, și, pe de altă parte, inventarierea cât mai multor valori ale timpurilor (și ale modurilor), în măsura în care acestea sunt caracteristice graiurilor avute în vedere.

Din cele de mai sus rezultă că investigația noastră are ca punct de plecare perspectiva morfologică. Discutarea aspectelor privitoare la categoria gramaticală a diatezei și problema valorilor temporale, modale etc., chestiuni controversate, dar îndeobște considerate ca ținând (și) de sintaxă, îi aduc o necesară perspectivă sintactică¹.

Am luat în considerație, de asemenea, fenomene de alt ordin decât cel morfologic, de exemplu, aspecte fonetice sau sintactico-semantice, în măsura în care acestea au implicații morfologice, cum ar fi extinderea segmentului *-ră*, iotacizarea, redundanța, suprasegmentarea, anumite tipare (e. g. structuri cu verbe la conjunctiv, i. e. semiauxiliare de mod și de aspect, „tiparul de tematizare forte” al supinului etc.), pentru că oferă date suplimentare necesare delimitării graiurilor muntenești în contextul dacoromânei.

¹ Deși se consideră că diateza este o „categorie morfosintactică și pragmatică” [s. n.], s. v. *diateză*, DSL 2001.

Motivația principală a studiului de față este absența, din lucrările de gramatică generală și de dialectologie, a unei abordări *analitice* care să constituie o descriere aprofundată *a formelor și a valorilor verbului în graiurile muntenești*. Cercetările de care avem cunoștință au avut în vedere, pe de o parte, inventarierea câtorva dintre trăsăturile morfologiei verbului în subdialectul muntean, în scopul de a delimita subdialectele unele de altele, dar fără ca a-și fi propus o prezentare detaliată și diagnostică (tratate și compendii), iar, pe de altă parte, studiul aplicat și comparativ al unui singur mod verbal pe tot teritoriul dacoromân (și, ca urmare, și în graiurile sudice) – de obicei, indicativul, conjunctivul, infinitivul, imperativul, supinul –, studiul aprofundat al unui timp verbal pentru un grai sau pentru o zonă (studii și articole) sau descrierea anumitor forme modale, temporale și aspectuale pentru limba veche. Nu am neglijat, de bună seamă, lucrările de gramatică generală care conțin, pe lângă date privind morfologia verbului în general, și date privind comportamentul verbului în graiuri (le muntenești), chiar dacă sporadic și nesistematic. Semnalăm, de asemenea, faptul că au existat descrieri consacrate morfologiei verbului în graiurile muntenești, dar, după cunoștința noastră, acestea s-au concretizat într-o singură cercetare care, deși aplicată și inedită, a avut în vedere exclusiv „trăsături morfologice fără implicații în domeniul sintaxei”² și a constituit o abordare sintetică și deci, rezumativă.

Ținând seama de cele de mai sus, ne-am propus să realizăm o lucrare aplicată, sistematică și amplă, care să ofere cât mai multe date referitoare la *forme și valori ale verbului în graiurile muntenești*, în încercarea de a stabili frecvența și importanța fiecărui mod și fiecărui timp verbal și de a identifica forme verbale sau fenomene lingvistice specifice acestor graiuri – prin raportare la limba literară veche sau standard și/sau la celelalte graiuri, unde este cazul – și deci, de a alcătui un profil diagnostic al graiurilor muntenești pe baza comportamentului verbal.

Nu în ultimul rând, ne propunem ca, prin studiul nostru, să înregistrăm trăsăturile arhaice, conservatoare, pe de o parte, și pe cele inovatoare, pe de altă parte, în scopul de a stabili caracterul preponderent conservator sau preponderent inovator al graiurilor muntenești.

2. REPERE ALE STUDIULUI DIN LUCRĂRILE DE SPECIALITATE CONSULTATE³

2.1. După specificul disciplinei de studiu, două au fost tipurile de lucrări de specialitate pe care le-am consultat din necesitatea de a stabili cadrele și reperele lucrării noastre: *lucrări de gramatică normativă și istorică (i)* și *lucrări de dialectologie (ii)*. Ele se află unele față de altele într-un raport de complementaritate, în sensul că primele – cele de gramatică normativă și de gramatică istorică – oferă cadrul normativ, general și abstract al limbii literare pusă permanent în relație cu limba vorbită, pe de o parte, și posibilitatea de a compara faptele dialectale cu cele

² Marin 1991.

³ Acest subcapitol nu intenționează să epuizeze lista lucrărilor de referință din bibliografie.

din limba veche, pe de altă parte, în timp ce ultimele – cele de dialectologie – oferă cadrul de analiză a faptelor de limbă cu caracter nenormat, particular și concret, realitatea limbii în variantele ei regionale.

2.2. Cercetarea noastră intenționează să se raporteze permanent – simultan și complementar – la aceste două tipuri de repere, cel general și teoretic (dublat de cel diacronic vs sincron) și cel particular i. e. dialectal. Tratarea separată și consecutivă a prezentărilor câtorva dintre ele în acest subcapitol are rațiuni de retorică a discursului, nu de prelevanță valorică.

2.3. Motivul pentru care verbul românesc a constituit subiectul unui număr impresionant de cercetări trebuie să fi fost, mai întâi de toate, flexiunea sa pletorică, marea diversitate a paradigmatelor. Importanța verbului în sistemul morfologic românesc, precum și a studierii sale a fost semnalată odată cu unele dintre primele studii monografice (Morariu 1925, Lombard 1954, Lombard 1955), „un système assez nettement réglé, [...], fort complexe”⁴ și a fost constant susținută până la cele mai recente, care, pe aceeași linie, își motivează demersul pornind de la referirile la „o flexiune complexă, mai bogată decât a celorlalte părți de vorbire” (Brâncuș – Saramandu 1999, 128) sau definind verbul ca „partea de vorbire cu cea mai bogată flexiune” (Avram 2001, 194), „o clasă lexico-gramaticală (sau parte de vorbire) cu un inventar extrem de bogat și deschis”, „clasa purtătoare în cel mai înalt grad a predicăției logice”, având „capacitatea de a asigura structurarea semantico-sintactică a propoziției” (DSL 2001, s.v. *verb*). Dintre acestea, ne-am oprit aici numai asupra acelor pe care le-am considerat relevante pentru lucrarea noastră prin importanța, amplitudinea, temeinicia cercetărilor privind morfologia verbului (în general sau doar în anumite aspecte ale flexiunii), dar și pentru argumentarea sau actualizarea terminologiei aferente, pentru explicarea evoluției anumitor moduri și timpuri sau pentru clarificarea unor noțiuni (multă vreme) controversate.

i. Lucrările de gramatică descriptivă, de gramatică normativă și de gramatică istorică – tratate, istorii, gramatici, studii monografice, articole, dicționare etc. ne-au oferit cadrul *general și teoretic* al studiului nostru. Lucrările de gramatică normativă și descriptivă sunt de interes pentru lucrarea noastră întrucât tratează, în contextul sistemului morfologic românesc, flexiunea verbală urmărind categoriile gramaticale specifice – diateză, conjugare, mod, timp etc. (Iordan 1943, Iordan 1954, Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, Graur 1968, LRC 1974, Coteanu 1982, Brâncuș 1976, Brâncuș 1984, Brâncuș – Saramandu

⁴ „La morphologie du verbe roumain constitue un système assez nettement réglé. Les terminaisons, ainsi que les mutations vocaliques et consonantiques qui déterminent tout le système flexionnel roumain expliquent la plupart des paradigmes. [...] La morphologie tout entière du roumain avait besoin d’être examinée ainsi, celle des verbes, autrement dit la *conjugaison*, aussi bien que celle des substantifs, des adjectifs et des pronoms (y compris l’article), c’est-à-dire la déclinaison. Ne pouvant faire le tout d’un seul coup, nous avons résolu d’étudier tout d’abord la conjugaison, le verbe. Ce choix paraît justifiable. La conjugaison englobe un nombre plus grand des formes que la déclinaison” (Lombard 1955, 1).

1999, Guțu Romalo 2000, Avram 2001). Lucrările de gramatică istorică au fost necesare înțelegerii evoluției modurilor și timpurilor verbale sau studiului comparativ (în latină, în limba veche și în graiuri) al anumitor categorii – diateza și conjugarea, de exemplu (Stati 1965, Sala 1998). Pentru comparația formelor verbale întâlnite în graiurile muntenești actuale cu cele din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, am considerat indispensabile tratatele și studiile de istorie a limbii române vechi (Densusianu, *LR*, Gheție – Mareș 1974, Ivănescu 1980, Călărășu 1987, Gheție *et alii* 1997). O atenție specială am acordat cercetărilor mai vechi (Morariu 1925, Lombard 1954, Lombard 1955), pentru că studiul aprofundat al flexiunii verbale – motivat de „jocul mutațiilor fonetice” și urmărit în clasele de conjugare (Lombard 1954) sau în paradigma anumitor moduri și timpuri (prezent indicativ, conjunctiv și imperativ – Morariu 1925) – ne-a oferit date importante privind evoluția și diferitele stadii ale unor forme verbale (iotacizate, neiotacizate sau deiotacizate, Morariu 1925) sau sugestii de interpretare a unor fenomene lingvistice (tendențele contrare manifestate în flexiunea verbală și nu numai: de simplificare și de diferențiere, Lombard 1954).

i.1. Lucrările normative consultate au constituit, pe lângă cadrul teoretic necesar unui astfel de studiu, și o importantă sursă de informații referitoare la comportamentul verbului în graiuri sau în limba populară, pentru că ele cuprind, chiar dacă sporadic și nesistematic, inventarii ale întrebunțărilor regionale sau populare ale unor forme, motivația folosirii lor și, uneori, delimitează chiar aria fenomenului (pentru imperfectul analitic, perfectul simplu, mai-mult-ca-perfectul, viitorul, prezumtivul prezent cu *a fi* + gerunziul – Iordan 1954; pentru formele de viitor și pentru conjunctiv și infinitiv – Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 230, 216; pentru perfect simplu, conjunctiv perfect, prezumtiv – Brâncuș – Saramandu 1999, 158, 164, 167; anumite forme din paradigma timpurilor indicativului, care apar sub mențiunea „cu caracter regional” și cărora li se opune forma standard, Avram 2001). Toate gramaticile consultate menționate aici au consistente referiri la valori ale modurilor și ale timpurilor în limba vorbită. Un reper foarte important în cercetarea valorilor verbale este lucrarea Mariei Marin, un studiu temeinic și valoros asupra timpurilor indicativului și asupra valorilor temporale, modale și aspectuale ale acestora în graiurile dacoromâne⁵.

i.2. Nu de mică importanță au fost articolele și studiile care au abordat anumite aspecte ale flexiunii verbale, referitoare la moduri (e. g. la imperativ – Byck 1967, la prezumtiv – Slave 1957, la infinitiv – Diaconescu 1977, la gerunziu – Caragiu 1957, la supin – Caragiu Marioțeanu 1962), la timpuri (e. g. viitorul în limba veche – Guțu Romalo 1968), la valori ale anumitor timpuri (imperfectul, Onu 1958) sau la fenomene (morfologice sau) sintactice cu relevanță (și) pentru graiurile muntenești, i. e. regimul sintactic al verbelor în limba română veche (Pană Dindelegan 1968), problema structurilor bazate pe semiauxiliare de mod și de

⁵ Maria Marin, *Timpuri ale indicativului în graiurile dacoromâne* (în curs de apariție). Mulțumim autoarei pentru posibilitatea de a consulta lucrarea înainte de publicare.

aspect (Guțu Romalo 1956, Guțu Romalo 1961) sau anumite tipare sintactice (tiparul supinului de „tematizare forte” – Pană Dindelegan 2001).

ii. *Lucrările de dialectologie* – tratate, compendii, studii, monografii, analize comparative, articole etc. au constituit pentru studiul de față cadrul *particular și aplicat* al analizei. Înainte de toate trebuie menționat că unele dintre acestea reprezintă reperele la care ne raportăm în discutarea problemei repartiției dialectale a dacoromânei, în tipuri sau subdialecte și/sau a criteriilor acesteia (Weigand 1909, Philippide 1927, Rosetti 1966, Iordan 1941, Gheție 1964, Gheție 1969, Petrovici 1954a, Petrovici 1954b, Todoran 1956, Todoran 1961, Todoran 1984, Vasiliu 1968, Caragiu Marioțeanu – Giosu – Ionescu-Ruxăndoiu – Todoran 1977, Saramandu 1975, Saramandu 1983a, Saramandu 1983b, Saramandu 1984, Saramandu 1997a, Saramandu 1997b). Unele dintre aceste lucrări au fost punctul de plecare al investigației, în măsura în care au oferit informații referitoare la poziția graiurilor muntenești în cadrul dacoromânei și/sau la particularitățile de ordin (fonetic, morfonologic și) morfologic ale verbului, întâlnite la nivel dialectal. Este vorba aici, așa cum am menționat mai sus (vezi *supra*, p. 1), fie de inventarierea unor aspecte morfologice, considerate, în general, caracteristice în subdialecte sau în graiuri, în intenția de a se stabili repartiția dialectală a dacoromânei în tratate (*Tratat* 1984) și compendii (Caragiu Marioțeanu 1975, Caragiu Marioțeanu – Giosu – Ionescu-Ruxăndoiu – Todoran 1977), fie de monografiile ale unor graiuri din zona sudică (Brâncuș 1973, Teaha 1962), studii (Ionescu-Ruxăndoiu 1973). Articolele centrate pe una dintre problemele de morfologie sau de sintaxă a verbului, urmărită, de obicei, în toate graiurile dacoromâne au analizat: un anumit mod, o formă a unui mod sau repartiția anumitor moduri (imperativul negativ arhaic, Ionică 1965; imperativul de tip *duce-vă-ți, duceți-vă-ți...*, Frâncu 1984; conjunctivul perfect, Frâncu 1970; conjunctivul și infinitivul, Vulpe 1983), un anumit timp (de exemplu, prezentul indicativ, Marin 1987; perfectul simplu indicativ, Marin 1989b, Georgescu 1957, Neagoe 1977; perfectul sigmatic al verbelor *a fi, a avea* și *a vrea*, Frâncu 1976; perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor neregulate *a da* și *a sta*, Frâncu 1980), forme verbale perifrastice ale indicativului (Edelstein 1966, Marin 1985; viitorul, Orza 1966) sau valori ale anumitor timpuri ale indicativului (perfectul compus, Marin 1984; Marin 1989a). De bună seamă, dintre acestea de foarte mare interes au fost cele care au avut în vedere un mod verbal sau un timp verbal pentru tot teritoriul dacoromânei și, în consecință, pentru graiurile muntenești, sau pentru aria sudică a dacoromânei, precum și cele care au abordat o formă verbală specifică unei anumite zone (o formă muntenească de perfect simplu, Marin 1971; o formă de prezumtiv regional, Vulpe 1984) sau fenomene dialectale de ordin fonetic sau sintactic, dar cu implicații morfologice, fenomene de relevanță pentru graiurile muntenești, i.e. iotacizarea (Iancu 1965, Pop 1966, Saramandu 1992), „repetiția pleonastică” (Pană-Boroianu 1992) sau fenomenul răspândirii formelor de mai-mult-ca-perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în *-ră* (Frâncu 1982).

3. PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

Acest subcapitol va cuprinde precizarea accepțiilor în care vom folosi principalii termeni de gramatică generală, pe de o parte, și de dialectologie, pe de altă parte, întrebuițați ca limbaj în lucrarea de față. Vom aduce precizări cu privire la accepțiile în care vom folosi în lucrare: (a) conceptele caracteristice flexiunii verbului – *conjugare, diateză, mod, timp* –, precum și noțiunea *valoare* și (b) noțiunile: *criteriu* (în repartitia dialectală), *subdialect, tip (dialectal), zonă de tranziție, grai*.

Am pornit pentru stabilirea acestora de la principalele lucrări de gramatică și, apoi, de dialectologie amintite în subcapitolul I. 2:

– pentru terminologia gramaticală: Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, LRC 1974, Brâncuș – Saramandu 1999, Avram 2001; iar pentru actualizarea acesteia, DSL 2001;

– pentru termenii de dialectologie: Philippide 1927, Iordan 1941, Rosetti 1966, Vasiliu 1968, Ionescu-Ruxăndoiu 1976, *Tratat* 1984, Caragiu Marioțeanu – Giosu – Ionescu-Ruxăndoiu – Todoran 1977, Gheție 1968, Gheție 1969, Gheție 1994, Petrovici 1954a, Petrovici 1954b, Saramandu 1975, Saramandu 1983, Saramandu 1997a, Saramandu 1997b.

a. Termeni din domeniul gramaticii:

a.1. *Conjugare*

Noțiunea de *conjugare* are, în general, două accepțiuni: 1. cea se referă la schimbarea formei în funcție de categoriile gramaticale de mod, timp, diateză, persoană și număr; 2. cea care vizează clasa omogenă de verbe caracterizate prin anumite modalități de realizare a flexiunii.

a.1.1. Cu această accepțiune, termenul de *conjugare* „se opune declinării” (DSL, s. v. *conjugare*) și reprezintă „totalitatea variațiilor formale (de persoană, număr, mod, timp)” (Iordan – Guțu-Romalo – Niculescu 1967, 240), „flexiunea verbului [care] se realizează în funcție de următoarele categorii gramaticale: diateza, modul, timpul, persoana, numărul” (Brâncuș – Saramandu 1999, 128).

a.1.2. În a doua accepțiune a sa, termenul *conjugare* constituie, de fapt, un criteriu al clasificării verbelor, pentru că se referă la sensul de „clasă omogenă de verbe sub aspectul flexiunii, incluzând toate verbele cu aceleași particularități de flexiune”, desemnând, „în același timp, și *tiparul* flexionar al unei asemenea clase” (DSL, *ibidem*). „Verbele se grupează în clase și subclase flexionare după particularitățile pe care le prezintă formele lor simple menite să exprime modul, timpul, persoana și numărul [...]. În funcție de criteriul sau criteriile alese și de gradul de detaliere al descrierii se pot distinge mai multe sau mai puține clase flexionare” (Avram 2001, 198). În gramatica tradițională s-a fixat gruparea verbelor în patru mari conjugări sau clase flexionare, clasificare care se face după sufixul infinitivului prezent (numit „vocală caracteristică”, Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 240; „caracteristică a conjugării”, Avram 2001, 198). Această clasificare ia în considerație doar aspectul general al flexiunii verbului și nu întreaga complexitate a acesteia, având, însă, avantajul de a fi sintetică și

funcțională și de a reflecta sistemul conjugărilor latinești. Stabilirea claselor de conjugare a atras atenția multor cercetători, care au luat în considerație structura formelor de prezent ca un criteriu adăugat criteriului de clasificare reprezentat de sufixul de infinitiv. Astfel, se ajunge la șase clase de verbe (Lombard 1954), cinci cu subclase (Moisil 1960, *apud* Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 241–242), 12 conjugări (Jiri Felix 1964, *apud* Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 242) și, în sfârșit, 10 conjugări, în stabilirea cărora s-au considerat relevante afixele din întreaga flexiune verbală (la nivelul alomorfelor morfologice, operându-se o reducere a variantelor), (Valeria Guțu-Romalo, LRC 1974, 232–239). Funcțională rămâne, însă, clasificarea în patru conjugări, în interiorul cărora se face distincția între clase flexionare în funcție de indicativul prezent și de participiu (Brâncuș – Saramandu 1999, 129–131)⁶, deși cea în zece aduce o perspectivă mai clară și mai detaliată, necesară individualizării fiecărui tip flexionar.

Pentru lucrarea noastră termenul de *conjugare* este important în accepția de sub a.1.2. Vom alege, de asemenea, să operăm cu modelul tradițional de clasificare în patru clase – cu subtipuri – (Brâncuș – Saramandu 1999) sau cu cel în zece clase (Valeria Guțu Romalo – LRC 1974), în funcție de gradul de adecvare la una sau la alta dintre problemele pe care le vom urmări (vezi *infra*, *Problema fluctuației dintre conjugări în graiurile muntenești*).

a.2. Diateză

Noțiunea de *diateză* este, poate, cea mai discutată și controversată dintre categoriile gramaticale specifice flexiunii verbale. Faptul că în expresia valorilor de diateză se recurge nu la sufixe și desinențe, ci la cuvinte (auxiliarul *a fi* și morfemul omonim cu pronumele reflexiv), a făcut „discutabil caracterul ei de categorie morfologică” (Iordan – Guțu-Romalo – Niculescu 1967, 192) și a determinat considerarea acesteia drept „categorie sintactică” (Brâncuș – Saramandu 1999, 128), iar în lucrările recente, chiar o „categorie morfosintactică și pragmatică” (DSL, s. v. *diateză*).

Mai discutată decât problema caracterului morfologic sau sintactic al categoriei *diatezei* a fost însă cea a *diatezei reflexive* (sau, oricum, a numărului diatezelor în limba română). Contribuțiile cercetătorilor (Tiktin 1945, Graur 1938, Graur 1969, Rosetti – Byck 1943, Iordan 1956, Stati 1954, GA 1963, Teodorescu

⁶ Astfel, ținând seama de particularitățile de flexiune de la prezent indicativ (prezența sau absența sufixului secundar pentru verbele în *-a*, *-i* și *-î*, în funcție de care se grupează în conjugare *tare* și conjugare *slabă*), de sufixele de perfect și de participiu ale verbelor în *-e* și de omonimiile între persoana I și persoana a 6-a, între persoana a 3-a și persoana a 6-a, tabloul conjugărilor cuprinde: Conjugarea I tare: verbe în *-a*, fără sufixul secundar *-ez*; conjugarea I slabă: verbe în *-a*, cu sufixul secundar *-ez*; conjugarea a II-a: verbe în *-ea*; conjugarea a III-a: trei clase de verbe în *-e*: *sigmatice*, cele cu sufix de perfect *-se-* și cu sufix de participiu *-s*; *semisigmatice*, cele cu sufix de perfect *-se-* și sufix de participiu *-t*; *asigmatice*, cele cu sufix de perfect *-u-* și sufix de participiu *-u-t*; conjugarea a IV-a: trei clase de verbe în *-i* și *-î*: verbe (cu sufixul *-esc* sau *-ăsc*) de conjugare slabă; verbe (fără sufixul *-esc* sau *-ăsc*) de conjugare tare cu omonimia dintre persoana I și persoana a 6-a; verbe de conjugare tare cu omonimia dintre persoana a 3-a și persoana a 6-a. O clasificare asemănătoare se găsește și în Avram 2001, 198–202.

1965, Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, Pană Dindelegan 1968) au pus în lumină caracterul eterogen al criteriilor avute în vedere în clasificările verbelor în diateze, precum și dificultatea definirii adecvate a termenului. Pornindu-se, în general, de la faptul că diateza arată raportul dintre verb și subiect, dintre acțiune și subiectul gramatical sau, în special, de la faptul că „diateza este dispoziția verbului, marcând răsfrângerea acțiunii asupra obiectului, lipsa obiectului, lipsa subiectului, participarea specială a subiectului, identitatea subiectului cu obiectul” (Graur 1969, 21), tabloul diatezelor a cuprins între două (activ și pasiv, Pană Dindelegan 1968), trei (activ, pasiv, reflexiv) și șase diateze (activul, cu subdiviziunea dinamicului, pasivul, impersonalul, obiectivul, reciprocul și eventivul, Graur 1969). Caracteristica diatezei reflexive de a avea o organizare aparte și neunitară a făcut ca aceasta să primească, pe lângă alte denumiri („medie sau dinamică”, Stati 1954), clasificări în subcategorii (reflexiv obiectiv sau propriu-zis, reflexiv reciproc, reflexiv pasiv, reflexiv dinamic, reflexiv eventiv, reflexiv impersonal, Iordan – Guțu-Romalo – Niculescu 1967, 192–193)⁷. Ultima clasificare se păstrează, în mare, și în lucrările recente de morfologie: numărul diatezelor rămâne, în general, trei – activă, pasivă și reflexivă –, ultimelor două subsumându-li-se alte subdiviziuni: reflexiv-pasivul se subsumează diatezei pasive și diateza reflexivă cuprinde reflexivul dinamic, reflexivul eventiv și reflexivul impersonal (Brâncuș – Saramandu 1999, 146–151).

În DSL, în definiția diatezei apare o dublă perspectivă, sintactică și pragmatică, după cum urmează: diateza „exprimă, sintactic, relația Verb–Agent–Pacient, iar, pragmatic, realizează o deplasare a focus-ului, deci a interesului comunicativ, de la Agentul-Subiect, (diateza activă) spre Pacientul-Subiect (diateza pasivă), spre acțiunea însăși, fără referire la Agent și Pacient (diateza impersonală), spre Agent și Pacient (Subiect și Obiect), în același timp (diateza reflexivă). Fiecare termen al diatezei se manifestă printr-o construcție sintactică proprie și reprezintă, în raport cu structura activă, considerată termenul nemarcat al diatezei, o deplasare de componente și, implicit, o reorganizare a structurii sintactice, al cărei obiectiv este focalizarea, de fiecare dată, a altuia dintre cele trei componente ale enunțului” (DSL, s. v. *Diateză*).

În lucrarea noastră vom folosi accepțiunea tradițională a termenului de *diateză* (raportul dintre acțiune și subiectul gramatical), fără a pierde din vedere perspectiva pragmatică (mai ales în cazul pasivului) și, vom opta, în general, pentru clasificarea în trei a diatezelor: activă, pasivă și reflexivă. Clarificările aduse de cercetările recente vor aduce nuanțările necesare studierii situației diatezelor în graiuri.

a.3. Mod

Modul este o categorie gramaticală specifică verbului, care exprimă, „felul în care vorbitorul consideră acțiunea – reală sau posibilă” (Brâncuș – Saramandu 1999, 151), „modul în care vorbitorul apreciază acțiunea sau starea, fie ca sigură,

⁷ Clasificarea tipurilor de reflexive se regăsește și în lucrarea Mioarei Avram, cu mențiunea că, aici, genul proximal al încadrării nu este *diateza*, ci caracterul lor de „verbe reflexive (pronominale)” sau „verbe nereflexive (nepronominale)”. *Diatezele* analizate aici sunt doar diateza activă și diateza pasivă (Avram 2001, 196–198, 202–205).

fie ca posibilă, realizabilă în funcție de satisfacerea unei condiții sau dorită, incertă, ireală etc.” (DSL, s. v. *Mod*).

Pentru clasificarea modurilor s-au propus mai multe criterii: a) criteriul variației în funcție de persoană și de număr și b) criteriul autonomiei sintactice (capacitatea de a îndeplini funcția de predicat).

După a), modurile se clasifică în *moduri personale* (care deosebesc prin forme proprii persoana și numărul subiectului, realizând fenomenul de acord) și *moduri nepersonale* (care nu deosebesc persoana și numărul subiectului), iar după b), în *moduri predicative* și *moduri nepredicative*⁸. Clasele delimitate prin aplicarea unuia sau celuilalt dintre cele aceste două criterii coincid, în sensul că modurile personale sunt și predicative, iar cele nepersonale sunt și nepredicative. Modurile personale și predicative sunt indicativul, conjunctivul, condițional-optativul, prezumtivul și imperativul⁹, iar modurile nepersonale și nepredicative sunt infinitivul, gerunziul, participiul și supinul.

Se acceptă, în general, că modul (personal) are, în limba română, două valori fundamentale: aceea de acțiune sigură (indicativul) și aceea de acțiune posibilă (toate celelalte moduri). Ultimei valori i se subsumează, de obicei, alte valori: acțiune posibilă sau probabilă, dar realizabilă (conjunctivul), acțiune posibilă nesigură (prezumtivul), acțiune posibilă condiționată (condiționalul) sau dorită (optativul), acțiune posibilă asociată voinței emițătorului (imperativul). După felul de raportare la realitate, obiectiv sau subiectiv (cu implicare afectivă sau emoțională), modurile au fost numite *obiective* (indicativul) și *subiective* (toate celelalte) (Jordan 1954, 425).

Includerea clasei modurilor nepersonale și nepredicative în categoria gramaticală a modului se justifică tradițional. Modurile nepersonale nu exprimă semnificații modale. Ele se caracterizează printr-un comportament complex, de verb și de altă clasă morfologică: nume, adjectiv, adverb¹⁰.

⁸ Gramatica generativă înregistrează aceste forme ca *forme finite* ale verbului, care asigură autonomie, vs *forme nonfinite*, care nu asigură autonomie grupurilor constituite în jurul lor (DSL, s. v. *mod*)

⁹ Trebuie spus că, în limba actuală, nu toate modurile *personale* prezintă variația de persoană și număr; este situația conjunctivului (perfect) și prezumtivului (prezent și perfect) exprimat cu forme de conjunctiv perfect.

¹⁰ Considerate deseori forme nominale, pentru că nu prezintă desinențe de persoană și număr, *modurile nepersonale* își justifică încadrarea în paradigma verbală prin anumite caracteristici (cele mai multe sunt de ordin sintactic). În general, ele au trăsături duble, de tip verbal și de tip nominal. Credem că e necesar ca, în cele ce urmează, să descriem dublul statut al acestor forme, mai ales pentru că, în graiurile muntenești, ele se vor regăsi cu aceste trăsături: a. Infinitivul păstrează integral disponibilitățile combinatorii ale verbului, inclusiv combinarea cu cliticile pronominale și selecția unui subiect propriu, participarea cu forme distincte la opozițiile de diateză și caracteristica de a prezenta două forme temporale – prezent și perfect –, precum și de a fi sinonim cu modul conjunctiv; trăsăturile sale nominale constau în așezarea în pozițiile sintactice ale numelui, fie în cea de subiect, fie în cea de obiect direct sau indirect; b. Participiul are comportament, de asemenea, dublu, verbal și adjectival. Comportamentul verbal constă în păstrarea parțială a disponibilităților combinatorii ale verbului și a restricțiilor de caz, de prepoziție și de conjuncție impuse nominalului subordonat sau propoziției subordonate. Comportamentul adjectival se manifestă prin prezența variației în funcție de

Cunoscută este, de asemenea, clasificarea modurilor după structură: modurile sunt *moduri simple (sintetice)* și *moduri compuse (analitice)*. Simple sunt imperativul, gerunziul, participiul, iar compuse, conjunctivul (prezent și perfect), condițional-optativul (prezent și perfect), infinitivul (prezent și perfect), prezumtivul (prezent și perfect). Indicativul este greu de așezat în această clasificare, dacă avem în vedere, diversitatea timpurilor – simple și compuse – prin care acesta se (re)prezintă, iar supinul trebuie integrat modurilor *compuse*, dacă avem în vedere că morfemul liber (*a, să*, în cazul infinitivului, respectiv, conjunctivului) e considerat element de compunere. Această clasificare este utilă în lucrarea de față în situația în care se ia în discuție schimbarea componentei formale a unui mod în funcție de perioadele limbii (conjunctivul perfect, condițional-optativul) sau când modurile sunt discutate în comparație (supinul *versus* participiul).

a.4. *Timp*

Ne vom referi doar la două dintre accepțiunile noțiunii de *timp*: 1. *timp* – categorie gramaticală specifică flexiunii verbale, prin care se indică momentul în care se desfășoară acțiunea în raport cu momentul vorbirii, având ca secțiuni fundamentale trecutul, prezentul și viitorul; 2. *timp* – denumirea paradigmelor care funcționează în sfera modurilor verbale.

Categoria gramaticală a *timpului* implică raportarea directă sau indirectă – prin intermediul altui timp – acțiunii la momentul vorbirii, față de care poate fi anterioară, simultană sau posterioară. Prezentul arată concomitența cu momentul vorbirii, timpurile trecute (imperfect, perfect simplu, perfect compus, mai mult ca perfect) arată anterioritatea față de momentul vorbirii, timpurile viitoare (viitor I, viitor anterior) redau posterioritatea față de momentul vorbirii. În funcție de raportarea acțiunii la momentul vorbirii – directă sau indirectă –, distingem între *timpuri absolute* și *timpuri relative*. Raportarea indirectă, mediată, a procesului la momentul enunțării are loc numai la anumite timpuri ale modului indicativ:

gen, număr și caz, precum și prin combinarea cu morfemele comparației. Participiul are trăsătura specifică de a apărea în forme verbale compuse, iar în această poziție realizează toate posibilitățile combinatorii de care este susceptibil verbul din care derivă. Majoritatea participiilor de la verbele tranzitive sunt inerent pasive. Participiul verbelor intransitive – vom accepta pentru studiul de față situația în care verbul intransitiv primește o întrebuințare ca participiu adjectival – este activ. Câteva pot avea semnificații duble, active și pasive, în funcție de context; c. Gerunziul prezintă un comportament triplu: de verb, adverb și nume. Ca verb, păstrează aproape integral disponibilitățile combinatorii ale verbului, inclusiv combinarea cu cliticile pronominale și vecinătatea unui subiect, precum și forme care marchează opozițiile de diateză. Ca adverb, gerunziul se comportă având, în funcție de context, valoare circumstanțială cauzală, temporală, condițională, concesivă, modală, instrumentală – valori pe care le vom identifica în graiurile muntenești. Gerunziul poate trece formal, atunci când prezintă acordul după gen și număr, în clasa adjectivului, iar când are dublă subordonare, față de verb și față de nume, îndeplinește funcția de element predicativ suplimentar și manifestă valoare dublă, atributivă și circumstanțială. Are și valoare nominală, mai rar, prezentă în construcțiile în care apare pe poziția de complement necircumstanțial sau de subiect. Toate aceste situații se vor fi regăsi în graiurile muntenești; d. Supinul se apropie de infinitiv pentru că suportă contexte comune și așadar, sinonimie cu acesta și, deci, are trăsături verbale și nominale. Natura sa verbală se referă la combinarea cu obiectul direct și cu numele predicativ și la restricțiile de caz, de prepoziție sau de conjuncție impuse determinanților. Natura sa nominală este probată de apariția în pozițiile de subiect și de obiect direct sau prepozițional și prin ocurența obligatorie în contexte prepoziționale.

mai-mult-ca-perfectul și viitorul anterior exprimă acțiuni anterioare altor acțiuni, prin referire la momentul de realizare al cărora se determină raportul dintre momentul în care se realizează acțiunea și momentul vorbirii.

După alcătuire, timpurile sunt *timpuri simple (sintetice)* și *timpuri compuse (analitice)*: prezentul, imperfectul, perfectul simplu, mai-mult-ca-perfectul sunt timpuri simple; perfectul compus, viitorul I, viitorul anterior sunt timpuri compuse.

Unele timpuri conțin o componentă *aspectuală*, secundară față de cea temporală. Această semnificație aspectuală se distinge foarte clar la imperfect, care exprimă intrinsec o acțiune neterminată, în opoziție cu celelalte timpuri trecute ale indicativului.

Considerăm, așadar, aspectul (opoziția acțiune încheiată/perfectivă/momentană și acțiune neîncheiată/imperfectivă/durativă) inclus în categoria timpului ca element secundar, subordonat raportării acțiunii la momentul vorbirii. Opozițiile de aspect sunt relevante numai pentru timpurile trecute ale indicativului – prezentul indicativ fiind neutru din punct de vedere aspectual –, datorită existenței imperfectului, așa cum am menționat mai sus, capabil să exprime o acțiune neîncheiată, aflată în opoziție cu celelalte timpuri trecute ale indicativului care redau acțiuni terminate. Pentru viitor indicativ, valoarea aspectuală este prezentă, dar nu are un caracter pertinent, pentru că diferența principală dintre viitor și viitor anterior este dată de raportul temporal și nu de cel aspectual. Caracterul de acțiune încheiată, asociat formei de viitor anterior, nu poate fi considerat relevant în opoziția dintre cele două forme ale viitorului, pentru că viitorul, ca și prezentul, este neutru din punct de vedere aspectual¹¹. La aceste timpuri, valoarea de aspect este dată de sensul lexical al verbului („dorm”, „visez”; „voi dormi”, „voi visa” exprimă o acțiune durativă, „vin”, „plec”; „voi veni”, „voi pleca” exprimă o acțiune momentană). Unii autori vorbesc despre existența componentei aspectuale la *toate* timpurile, întrucât categoria gramaticală a timpului presupune *concomitent* atât referirea la momentul când se desfășoară acțiunea, cât și felul în care prezintă vorbitorul acțiunea săvârșită de verb din punctul de vedere al duratei. Este inclus aici și timpul prezent, care, folosit aproape întotdeauna cu determinanți circumstanțiali, poate avea diferite nuanțe semantice în legătură cu durata acțiunii, deci poate cumula sens durativ sau sens momentan, sens iterativ sau sens incoativ (Jordan 1954, 438).

a.5. Valoare

Termenul *valoare* nu are o definiție riguroasă consacrată. Termen polisemic din punct de vedere lingvistic, acesta este asociat sau utilizat, îndeobște, cu înțelesul de *sens* sau *semnificație*: „Termenul se utilizează ca echivalent apropiat al semnificației, mai ales în domeniul gramaticii (de exemplu, valorile timpurilor verbului)”¹². Frecvența termenului în literatura de specialitate îi atrage, credem, o pletoră semantică și, în consecință, un grad sporit de ambiguitate. În general, termenul *valoare temporală sau modală* apare – în lucrările de gramatică –, în

¹¹ Jordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 226.

¹² DSL, s. v. *valoare*.

capitolele de morfologie a verbului, odată cu descrierea modurilor și, mai ales, a timpurilor verbale, ori de câte ori o formă verbală este folosită cu alt înțeles temporal sau modal – uneori, și aspectual – decât cel asociat prin normă acelei forme.

E de remarcat că, în general, se acceptă că fiecare formă verbală are, în funcție de modul în care vorbitorul apreciază acțiunea, de raportarea la momentul enunțării, de sensul lexical sau de nuanța pe care i-o atribuie vorbitorul, o anumită *valoare*. „În cadrul categoriei timpului, valoarea fiecărei forme temporale în parte se delimitează în raport cu celelalte timpuri. Cum numărul timpurilor în limba română diferă de la un mod la altul – la indicativ se vorbește de șapte timpuri, la conjunctiv și condițional de două, la imperativ de unu – valoarea diferitelor timpuri care au un element comun variază de la mod la mod”¹³. Este de la sine înțeles că valoarea unei forme verbale depinde de mai mulți factori: contextul, structura sintactică a frazei, modalizatorii verbali, intonația etc.

Deducem că termenul *valoare* apare cu înțelesul de „rol”, „întrebuințare specifică”, „întrebuințare cu valoarea altor moduri” (Avram 2001, 205–239), „semnificație”¹⁴, „valoare stilistică” (Brâncuș – Saramandu 1999, 151, 154), iarăși „semnificație” (Marin, *Timpuri*)¹⁵. Ar mai fi de precizat aici că termenul are, de fapt, două întrebuințări în situațiile menționate: una este cea care are în vedere semnificația „fundamentală”, „de bază”, a se înțelege, cea care se menționează în definiția modului sau a timpului verbal; cealaltă vizează semnificația, îi vom spune, „secundară”, i.e. cea care e caracteristică altui mod sau altui timp, o semnificație, deci, dobândită în anumite contexte. Am putea considera, *mutatis mutandis*, că una este cea denotativă, iar cea de-a doua, conotativă.

Având în vedere cele de mai sus, este foarte greu de stabilit cărui gen proxim îi aparține noțiunea discutată: morfologiei, nu, pentru că nu se manifestă prin schimbări de formă (însă, pe de altă parte, valoarea unei forme se substituie unei categorii *morfologice*, cea specifică unui mod sau unui timp); sintaxei, pentru că presupune îndeplinirea unui rol similar cu cel al funcției *sintactice*, o relație de echivalență *sintactică* între două moduri, timpuri sau între un timp și un mod; semanticii, prin faptul că vizează o deviere de la sensul de bază al verbului care primește valoarea respectivă; stilisticii, prin faptul că vizează o problemă de expresivitate; pragmaticii, prin importanța pe care o au contextul, situația de comunicare asupra receptării semnificației presupuse.

¹³ Jordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 226.

¹⁴ Menționând că un context poate influența sensul verbului, de ex. adverbele modale, autorii aduc precizarea – care poate avea aici rol de definiție a termenului: „Ca efect, se produc interferări între diferitele moduri și valori exprimate, ajungându-se la situația ca un ordin să se exprime prin imperativ, cât și prin conjunctiv, o condiție să se redea atât prin condițional, cât și prin imperfectul indicativ sau prin conjunctivul perfect” (Brâncuș – Saramandu 1999, 151–152).

¹⁵ Autoarea notează: „Pe lângă termenul *semnificație*, vom utiliza, cu aceeași accepție, termenul *valoare*, ambii concepuți drept trăsături semantice ale formelor temporale care îndeplinesc, la fel ca în cazul fonemului, un rol demarcativ, de delimitare sau de integrare a unei clase de forme prin raportare la unități similare”, iar mai departe, pune în legătură termenul cu noțiunile *funcție* și *context* (Marin, *Timpuri*, 6).

Vom folosi în lucrarea de față termenul *valoare* în accepțiunea de *semnificație modală sau temporală a întrebuințării contextuale a unei anumite forme verbale*, acceptând, implicit, caracterul eteroclit al genului proxim al termenului.

b. Termeni din domeniul dialectologiei

b.1. Criteriu (în repartitia dialectală)

Problema alegerii *criteriilor* în delimitarea subdialectelor a fost tratată cu atenție de către cercetători. În general, se subliniază rolul hotărâtor al particularităților fonetice, dar în delimitările subdialectelor apar, ca o completare, și particularități morfologice și lexicale. De-a lungul timpului, s-a semnalat caracterul neunitar al criteriilor pe baza cărora s-a stabilit, în unele lucrări, repartitia dialectală, subliniindu-se necesitatea de a lua în considerare în mod diferit nivelurile lingvistice alese drept criterii ale clasificării. Cercetătorii au discutat importanța *criteriilor* în stabilirea configurației dialectale a unei limbi, încercând o ierarhizare a acestora. Printre cei care au abordat în mod explicit problema criteriilor folosite în repartitia dialectală a fost Ion Gheție (Gheție 1964), cu toate că și G. Weigand (Weigand 1909) și E. Petrovici (Petrovici 1954b) au făcut referiri la rolul foarte important al acestora. Ion Gheție consideră că importanța faptelor lingvistice, dată de frecvența lor, constituie un criteriu important de selectare a faptelor specifice unei varietăți lingvistice. Cercetătorul citat subliniază rolul precumpănitor al particularităților fonetice și morfologice și pe cel secundar al particularităților lexicale și distinge între particularități *tipice* („care nu apar decât în arii neînvecinate”) și *atipice* („care apar în arii învecinate”), primele putând fi, la rândul lor, *absolute* („care apar într-o singură arie”) sau *relative* („care apar în arii neînvecinate”). Reținem importanța dată noțiunii de *criteriu*, precum și necesitatea de a identifica particularități *tipice*, specifice, pentru a determina proveniența dialectală a unui anumit material lingvistic (Gheție 1964).

b.2. Subdialect

În *Tratat* 1984 se folosește termenul *subdialect* în sensul prezent în definiția lui E. Petrovici, de noțiune care ocupă un „loc intermediar între *dialect*¹⁶ și *grai*, mai puțin întins ca (sic!) *dialectul* dar mai întins ca *graiul*”¹⁷. *Tratatul* prezintă sub denumirile de „subdialect muntean”, „subdialect moldovean”, „subdialect bănățean”, „subdialect crișean”, „subdialect maramureșean”, caracteristicile fonetice, morfologice și lexicale ale unităților lingvistice considerate ca fiind subordonate dacoromânei, ca „*dialect*” al limbii române.

Vom folosi în acest studiu termenul de *subdialect* în accepțiunea folosită în *Tratat*, de subdiviziune a dacoromânei. Înțelegem această subdiviziune ca pe o arie dialectală dinamică, cu granițe dialectale estompate, a cărei delimitare de celelalte subdiviziuni de același fel se face printr-o *zonă de tranziție*. Între subdialectele dacoromânei, subdialectul muntean este subdialectul vorbit în zona care are ca limite geografice regiunea subcarpatică (nord-vest), Dunărea (sud) și Marea Neagră

¹⁶ Se acceptă, în general, că *dialectul* este unitatea lingvistică subordonată limbii, existența lui presupunând existența mai multor unități de același rang, în aceeași poziție față de limba avută în vedere.

¹⁷ *Tratat* 1984, 124–125.

(sud-est) și care se separă de celelalte subdialecte învecinate (moldovean, bănațean, graiurile transcarpatice) printr-o largă *zonă de tranziție* (vezi *infra* definiția *zonei de tranziție*, b.3.).

b.3. *Zonă de tranziție*

Cercetătorii consideră că unitățile dialectale sunt despărțite nu de linii nete, ci de mănunchiuri de linii. Aceste fâșii delimitează, de fapt, *zona de trecere* de la o unitate dialectală la alta, ceea ce, îndeobște, se numește *zonă de tranziție*. Aceasta se definește ca zonă „caracterizată prin mănunchiuri de isoglose, zonă de dimensiuni variabile, între subdialecte sau graiuri”, „care asigură continuitatea peisajului dialectal”, arie caracterizată „prin interferența, mixtura, coexistența unor fenomene lingvistice caracteristice, diagnostice chiar, pentru ariile limitrofe. Nota distinctivă a zonelor de tranziție este coexistența unor trăsături lingvistice incongruente din punct de vedere tipologic (...), deci absența sau numărul foarte mic de trăsături specifice” (*Tratat* 1984, 150). Așadar, în zona de tranziție se vor întâlni mănunchiuri de *isoglose*, i. e. fâșii de linii în care se înregistrează același tratament, fonetic (*isofonă*), morfologic (*isomorfă*) sau lexical (*isolexă*). Marcată de interferența dintre isoglose, *graiul de tranziție* presupune ocurența trăsăturilor *atipice* (I. Gheție).

b.4. *Tip (dialectal)*

Unii cercetători au susținut că graiurile dacoromâne se împart în două mari grupuri. Această părere apare pentru prima dată la Al. Philippide, care consideră că varietățile dialectale ale dacoromânei se explică istoric, luându-se în considerație așezarea („migrația”) dacoromânilor pe teritoriul Daciei în două valuri succesive: „ramura banato-transcarpatină” și „ramura muntenească”¹⁸ (v. *infra* II. *Subdialect muntean / Graiuri muntenești*). Această perspectivă, motivată diacronic, asupra repartiției dialectale a dacoromânei este adoptată de Iorgu Iordan, care, introducând noțiunea de *tip* în terminologia dialectologică, va numi cele două grupuri dialectale, „tipuri”: *muntenesc* și *moldovenesc* (Iordan 1941).

Înțelegând noțiunea de *tip* din perspectiva gramaticii generativ-transformaționale, Em. Vasiliu delimitează două tipuri, „două grupuri dialectale: 1. grupul sud-estic, pe care îl vom numi în mod convențional grupul muntean și 2. grupul nord-vestic, pe care îl vom numi în mod convențional grupul moldovean”¹⁹ (v. *infra* II. *Subdialect muntean / Graiuri muntenești* – Poziția graiurilor muntenești în contextul preocupărilor de stabilire a repartiției dialectale a dacoromânei).

b.5. *Grai*

Termenul *grai* trebuie înțeles ca unitatea lingvistică subordonată *subdialectului*, o definiție funcțională fiind oferită de E. Petrovici: „acele varietăți teritoriale ale limbii naționale care se deosebesc numai puțin unele de altele și nu ocupă teritorii mai întinse se numesc graiurile locale sau teritoriale, constituind cele mai mici unități dialectale, vorbite câteodată pe un teritoriu foarte mic sau chiar într-un sat”²⁰.

¹⁸ Philippide 1927, 404.

¹⁹ Vasiliu 1968, 194.

²⁰ Petrovici 1954a, 10.

Considerăm importantă precizarea accepțiunii în care folosim sintagma *graiuri muntenești* în lucrarea de față: subunități lingvistice subordonate teoretic subdialectului muntean – incluzând, în fapt, unitățile lingvistice care se încadrează în teritoriul care cuprinde Muntenia (centrul și sud-estul Munteniei) și Dobrogea. Considerată, inițial, o zonă caracterizată printr-un „mozaic dialectal”²¹, Dobrogea, în lumina cercetărilor realizate pentru *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, „nu formează o arie dialectală distinctă în cadrul teritoriului dacoromân”²². Având în vedere, însă, poziția geografică a Dobrogei – în vecinătatea Munteniei și a Moldovei – și istoria mișcărilor de populație din Dobrogea – așezarea în zonă a *cojanilor*, populație provenită din nord-estul Munteniei, val suprapus peste *turcani*, termen pentru populația românească băștinașă, și a *mocanilor*, populație românească originară din Transilvania –, se acceptă că Dobrogea nu formează, în cadrul teritoriului dacoromân, o arie dialectală unitară. Astfel, într-o zonă restrânsă din nord se întâlnesc particularități caracteristice graiurilor moldovenești, în timp ce, în centrul Dobrogei și, mai ales, în sud predomină particularitățile graiurilor muntenești. La acestea se adaugă unele particularități ale graiului cojanilor, în care se intersectează tipurile dialectale moldovenesc (la nord) și muntenească (la sud). Preponderența particularităților muntenești, care apar, chiar dacă în măsură diferită, în toată regiunea, justifică încadrarea Dobrogei în aria lingvistică a graiurilor muntenești (*Studiu introductiv – TDD*).

Nu sunt incluse în graiurile muntenești graiurile din Oltenia. Caracterul diferit de al celor din Muntenia a fost observat de multe ori. Al. Philippide considera că aici s-au revărsat ambele ramuri dacoromâne (Philippide 1927). Gr. Brâncuș notează că „graiul oltenesc nu este subordonat subdialectului muntenească”. N. Saramandu analizează opoziția diezat [c, s, z]/ nediezat [c', s', z'] și constată că în extremitatea nord-vestică a regiunii acestea apar nediezate, ceea ce determină includerea zonei respective în aria graiurilor bănățene, în timp ce estul și sudul, unde se întâlnesc consoanele cu varianta diezată, merg împreună cu vestul Munteniei, formând o vastă zonă de tranziție între graiurile transcarpatice și graiurile de tip muntenească. Pe baza isoglozelor analizate, nu se poate susține că Oltenia se grupează cu Muntenia și că se subordonează în întregime acestei regiuni (Saramandu 1975).

Trebuie, însă, precizat că „graiurile muntenești se separă de restul graiurilor dacoromâne printr-o largă zonă de tranziție, care cuprinde: părțile de nord-vest și nord ale Olteniei, depășește lanțul carpatic în Transilvania (incluzând sud-estul acestei provincii istorice) și cuprinde, de asemenea, ținutul Vrancei, sudul Moldovei, extremitatea nord-estică a Munteniei și jumătatea nordică a județului Tulcea”²³.

²¹ Weigand 1908, *apud Studiu introductiv*, TDD.

²² *Studiu introductiv*, TDD, CIX.

²³ Saramandu 1997, 189.

4. PRECIZĂRI METODOLOGICE

Principale metode de lucru folosite în elaborarea studiului de față au fost:

- selectarea formelor verbale considerate caracteristice din culegerile de texte dialectale muntenești – TDM I – III, TDD, GN, GS – izolarea contextelor, „despuierea” textelor;

- inventarierea formelor verbale din hărțile în manuscris pentru ALRR²⁴: hărțile [69], [82], [84], [101], [102], [103], [104], [105], [106], [107], [108], [110], [113], [133], [135], [140], [156], [159], [173], [175], [177], [178], [179], [183], [189], [191], [193], [195], [196], [334], [343], [347], [348], [349], [351];

- fișarea și inventarierea formelor verbale din materialul necartografiat aflat în manuscris pentru ALRR: plicurile [603], [604], [637], [638], [1864], [1865], [1868], [1907], [1092], [1917], [1924], [1927], [1939], [1940], [1956];

- elaborare de hărți cu ajutorul programului Surfer pentru repartitia anumitor forme verbale (câte un verb din fiecare conjugare) (vezi anexele): forme de imperfect indicativ persoana a 6-a, forme de perfect compus persoanele 3/6, forme de perfect simplu, de perfect simplu sigmatic și asigmatic pentru verbele neregulate *a fi*, *a vrea* și *a avea*, forme de mai mult ca perfect persoana a 2-a, forme de mai mult ca perfect persoana a 4-a, formele de viitor persoana 1, anumite forme de conjunctiv (*să dea*; *să aibă*), forme de participiu în *-ă*, de gerunziu în *-ă*, forme de perfect compus în *-ră*, forme iotacizate persoana 1 indicativ prezent, persoana 1 și a 3-a conjunctiv prezent, forme iotacizate de gerunziu, forme participiale în *-ă* etc.;

- interpretarea rezultatelor hărților, compararea acestora cu formele selectate din textele dialectale;

- analiza contextelor în care apar anumite forme sau valori verbale;

- explicarea, prin notele de subsol, a originii și a evoluției unor forme verbale (folosind, în special, Morariu 1924, Densusianu, *LR*, *ILR*, Ivănescu 1980, Graur 1968, Gheție – Mareș 1974, Gheție *et alii* 1997);

- compararea anumitor forme verbale prezente în graiurile muntenești cu cele din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, după reperatele din bibliografie;

- redactare de tabele cu verbe selectate din *Glosar dialectal. Muntenia* (autoare: Maria Marin și Iulia Mărgărit) pentru inventarierea anumitor fenomene: încadrarea verbelor (denominative) la conjugarea I sau a IV-a, la conjugarea I sau a IV-a – tare sau slabă, la diateza activă sau pasivă etc.

Trebuie menționat că în transcrierea contextelor pentru ilustrarea formelor verbale avute în vedere am ținut seama de marcarea grafică a pauzelor și a ezitărilor, precum și de limitele unităților de intonație (contururile melodice non-terminale, notate cu o bară; sfârșitul unei unități de intonație, notat cu două bare), dar am procedat la literarizarea exemplelor.

²⁴ La studierea materialului cartografic și necartografic pentru ALRR, aflat în lucru la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, am beneficiat de bunăvoința conducerii Institutului și de sprijinul domnului Teofil Teaha.

II. SUBDIALECT MUNTEAN / GRAIURI MUNTENEȘTI

POZIȚIA GRAIURILOR MUNTENEȘTI ÎN CONTEXTUL PREOCUPĂRILOR DE STABILIRE A REPARTIȚIEI DIALECTALE A DACOROMÂNEI

1. Problematika repartiției dialectale a graiurilor dacoromâne se referă la delimitarea și descrierea varietăților teritoriale ale dacoromânei, ceea ce implică, mai întâi de toate, stabilirea unor criterii în funcție de care să se facă distincția între unități. S-au propus mai multe clasificări ale graiurilor (subdialectelor) dacoromânei, după diverse criterii, numărul unităților delimitate oscilând, în general, între două (tipuri: „muntenesc” și „moldovenesc”) și cinci (subdialecte: muntean, moldovean, bănațean, crișean și maramureșean).

1.1. Din perspectiva școlii lingvistice clujene (dintre ai cărei reprezentanți îi menționăm pe Emil Petrovici și Romulus Todoran), unitățile teritoriale ale dacoromânei sunt în număr de cinci (subdialecte). Această clasificare a dacoromânei în cinci este încă punctul de vedere adoptat de multe dintre cercetările actuale, atunci când acestea își propun un studiu detaliat, o monografie a unei unități dialectale.

2. Primele clasificări importante ale unităților lingvistice ale dacoromânei și primele cercetări dialectologice științifice la noi se leagă de numele lui Gustav Weigand (autor al primul atlas lingvistic român, 1909, Leipzig – *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*). G. Weigand stabilește, pe baza unor particularități fonetice, trei mari arii dialectale, trei „dialecte”: bănațean, muntean și moldovean²⁵. Celelalte regiuni se caracterizează prin existența unor dialecte de

²⁵ Der muntenische Dialekt: Es bildet die Grundlage für die Schriftsprache. Man sagt *țiu* in Muntenien, dagegen im Banat und Moldau *tsun*, sonst *tsui*. Am charakteristischen für Muntenien ist eben die Bewahrung von *e, i* nach dentalen Zischlauten, also: *seară, secară, șase, zic, zeu, șes, și, țes, țiu (țin)*. Ferner unterscheidet sich für Muntenien durch die Aussprache *do, dun (dă, din)* für literarische *de, din*, wie in den Nachbardialekten gesprochen sind; allerdings findet sich *do, dun* auch im Nordwesten (Araden Gegend). Spezifisch muntenisch ist auch die Schaechung von *s* zum stimmlosen *z* in *ovăs* zu *ovăz*. Die Form *râz (râd), vânz (vând), vâz (văd)* sind auch muntenisch, sie greifen aber nach den südlichen Siebenbürgen über. Die Aussprache von *ce, ge* ist mehr palatal, als dental, auffalend ist aber auch die palatal gefärbte Aussprache von *ș (șase)*, die ist zwar besonders bezeichnet habe, aber sie ist doch deutlich wahrnehmbar gegenüber dem moldauischer breiten *ș (șeșu)*. Der Banater Dialekt: [...] In Muntenien sowohl, wie in der Moldau bleiben die dentale unverändert. [...] Die ganze Labialreihe (*p, b, v, f, m*) ist völlig intakt geblieben, während sie in der Moldau ganz, in Muntenien teilweise in die palatale übergegangen ist. Die Grenzlinien greifen auch Oltenien über. [...] Dass der alte Diphthong *ea* vor *e*: *leamne (lemne)* konsequent bewahrt ist, findet sich nur im Banate, während Muntenien dafür den geschlossenen *e*-Laut hat, in der Moldau aber auch der Charakter der umgebenden Laute bestimmend ist. 7. *tsun (țin)* findet sich zwar auch in der Moldau, aber nicht in Muntenien, und nur in einem Teile von Siebenbürgen. 8. Ebenso verhält es sich mit *dzuk (zic)* und 9. mit *șer (cer)*. [...] Wenn man bei der Einteilung der Dialekte die Behandlung der lateinischen Explosivae *p, b* vor *i* und *t, d* vor *e* und auch der lateinischen Palatale *c, g*, im Auge

tranziție (*Übergangsdialekte*) – Transilvania și Oltenia, de exemplu – dialecte mixte (*Mischdialekte*) – Țara Moșilor, Oltenia de sud, Dobrogea – și regiuni cu mozaic dialectal (*Mosaiksdialekte*) – Bucovina²⁶.

2.1. În 1954, E. Petrovici dezvoltă clasificarea lui G. Weigand și ajunge la concluzia ca există patru, respectiv cinci „dialecte” ale dacoromânei: muntean, moldovean, bănățean, crișean și maramureșean. Tot atunci se fac primele referiri la importanța, în principal, a particularităților de ordin fonetic în stabilirea granițelor dialectale (Petrovici 1954a, Petrovici 1954b). Plecând de la ideea că „hotărâtoare pentru stabilirea ariilor dialectale trebuie considerate hărțile pe care sunt reprezentate corespondențele fonetice dintre graiuri”, Petrovici identifică cinci variante pentru rostirea africateri *ḡ*²⁷, și deci, cinci arii, care se confirmă și în funcție de tratamentul africateri *ĉ*. Astfel, E. Petrovici ajunge la concluzia că, „pe baza materialului Atlasului lingvistic român, există subdialectul muntean, moldovean, bănățean, crișean și poate cel maramureșean”²⁸.

2.2. Continuând observațiile înaintașilor săi și, în special, pe cele ale lui E. Petrovici, Romulus Todoran semnaleză noi fapte care duc la precizarea fizionomiei subdialectelor dacoromânei și care permit afirmarea cu certitudine a existenței subdialectului maramureșean (Todoran 1956, Todoran 1961). Cercetătorul clujean reafirmă rolul primordial al particularităților fonetice, dar și relevanța unora morfologice, sintactice sau lexicale. O precizare importantă este aceea că o „particularitate poate fi considerată caracteristică atunci când nu apare decât într-o singură unitate dialectală sau când ea apare în unități dialectale neînvecinate”²⁹.

behält, so ergibt sich folgendes Bild: Muntenien: *p, k', b, g'; t, d; tš, dž*. Moldova: *k', g'; t, d; š, ž*. Banat: *p, b; tš, dž; š, ž*. (*Linguistischer Atlas des dacorumänischer Sprachgebietes – Vorwort – Weigand 1909*).

²⁶ Susținută și de Sextil Pușcariu, care demonstrează că Transilvania nu are un dialect aparte, (nordul mergând cu Moldova, sudul cu Muntenia și vestul cu Banatul și Crișana), clasificarea lui G. Weigand este aprofundată și îmbogățită de Emil Petrovici, pe baza materialului oferit de *Atlasul lingvistic român* I, II.

²⁷ Petrovici 1954b, 5–17.

²⁸ Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului și Dobrogea – *ḡ* – africană prepalatală, rostirea este cea literară; Moldova, Bucovina și estul Ardealului – *ž* – fricativă alveo-palatală, apropiată de *j*, deci cu o articulație puțin posterioară; Banatul și sud-vestul Ardealului – *ž* –, fricativă alveo-palatală; Crișana și nord-vestul Ardealului – *j* – fricativă; Maramureș și Țara Oașului – *ḡ* – africană cu rostire ca în Muntenia, dar mai aspră. E. Petrovici enumeră și alte particularități fonetice menite să distingă între un subdialect și altul: păstrarea lui *n* (palatal) intervocalic în cuvinte ca: *cuñ, cuñe, călcân* (ceea ce deosebește subdialectul bănățean de celelalte subdialecte); pronunțarea lui *o* inițial ca *uă* în *ochi, oi, os* etc. – proprie subdialectului crișean; închiderea lui *e* final la *i* în cuvinte cu *e* final neaccentuat: *frati, badi* – proprie subdialectului moldovean; rostirea *nepoți, frați* – caracteristică subdialectului muntean și limbii literare; rostirea *amnar, zidar* – caracteristică tot subdialectului muntean și limbii literare (Petrovici 1954b).

²⁹ La particularitățile semnalate de E. Petrovici, R. Todoran adaugă (selectăm aici numai particularitățile subdialectului muntean): Pentru subdialectul muntean: epenteza lui [i] în pl. *mâni* > *mâini*; formele *al, a* ale articolului adjectival *cel, cea*; forma *a* a auxiliarului de perfect compus,

2.3. S-a făcut observația că E. Petrovici și R. Todoran au dus mai departe clasificarea subdialectelor propusă de G. Weigand, „nu au pornit, în realizarea repartiției dialectale a dacoromânei, de la o analiză critică a părerilor formulate până atunci, ci luând ca bază repartiția propusă de Weigand, au urmărit să identifice noi subdialecte, utilizând un material mai bogat [...], dar nu și o metodă mai riguroasă”³⁰.

3. Clasificării dacoromânei în *cinci subdialecte*, susținute de școala lingvistică clujeană, i se opune clasificarea în *două „tipuri”*: muntenesc și moldovenesc. Această opinie apare, pentru prima dată, la Al. Philippide, în 1927 (*Originea românilor*) în strânsă legătură cu teoria sa asupra formării limbii române în sudul Dunării. Comparând numeroase fenomene lingvistice din dacoromână, aromână, meglenoromână și istroromână, Al. Philippide a ajuns la concluzia că numai două sunt acelea care deosebesc dacoromâna de celelalte dialecte: fricativizarea lui *c + e, i* și africatizarea lui *g + i + vocală*. Pe această bază se poate stabili data la care aromânii s-au despărțit de dacoromâni, precum și modul în care aceștia din urmă s-au răspândit pe teritoriul lingvistic actual. Al. Philippide consideră că românii au trăit în Peninsula Balcanică până în a doua jumătate a secolului al VI-lea, când s-au separat: „dacoromânii împreună cu istroromânii de o parte, de macedoromâni, de altă parte [...] În migrația lor spre nord și spre răsărit, dacoromânii s-au despărțit în două ramuri. O ramură s-a răspândit tot mai departe treptat peste Banat, teritoriul transcarpatin (afară de Țara Bârsei și de Țara Oltului, sud-estul Transilvaniei), Bucovina, Moldova, Basarabia. Altă ramură s-a răspândit peste Muntenia, Țara Bârsei și Țara Oltului, sud-estul Transilvaniei. Peste Oltenia s-au revărsat și ramura banato-transcarpatină și ramura muntenească”³¹. Din prima ramură s-au născut graiurile de tip moldovenesc, iar din a doua ramură, cele de tip muntenesc. În Oltenia s-au revărsat ambele ramuri, ceea ce conferă acestui grai un caracter „mixt”.

3.1. Preluând opinia lui Al. Philippide, Iorgu Iordan este de părere că „toate graiurile din România actuală sunt, în linii mari, de *tip* muntenesc și de *tip* moldovenesc”. Cercetătorul citat integrează în primul tip Muntenia, cea mai mare parte din Oltenia, Țara Oltului, Țara Bârsei, sud-estul Transilvaniei, iar în cel de-al doilea, „toate celelalte provincii românești”³².

3.2. În 1961, Ion Coteanu se situează pe poziția acceptării împărțirii dacoromânei în două tipuri fundamentale, unul muntean și unul moldovean, chiar dacă „cele două tipuri reprezintă o generalizare nu tocmai fructuoasă când vrem să

pers. III sg. (*o* – în celelalte subdialecte); acordul articolului posesiv cu substantivul precedent (*a* invariabil în celelalte subdialecte); formele de conjunctiv *să rabde, să plouă, să stea* (față de *să rebde, să ploaie, să steie*); imperativele *adu, vino* (față de *adă, vină*); cuvinte specifice: *ginere, porumbel, cimitir, noroi, magiun* etc. (Todoran 1961).

³⁰ Ionescu-Ruxăndoiu 1976, 120.

³¹ Philippide 1927, 404.

³² Iordan 1941, 230.

facem descrierea structurii dialectelor și graiurilor românești, fiindcă *se neglijează deosebirile actuale dintre ele*” (subl. n.)³³.

3.3. Dihotomia *graiuri de tip muntenesc și graiuri de tip moldovenesc* încetează să mai aibă un caracter arbitrar o dată cu argumentarea repartiției dialectale a dacoromânei de către Em. Vasiliu. Cercetătorul pornește de la teoria lui Al. Philippide, urmărește schimbările fonetice (sistemul vocalic și sistemul consonantic ale fiecărui dialect al românei) și cronologia acestora în trecerea de la româna comună la dialecte, dar utilizează un model în care are în vedere „regulile ordonate identic ale nucleului comun”. În concepția lui Em. Vasiliu, româna comună evoluează în două direcții: a) un grup dialectal de vest și nord-vest (care include dialectele vorbite în Moldova, Ardealul de nord, de vest, Banatul și dialectele istroromâne) și b) un grup dialectal de sud și sud-est (care include dialectele vorbite în Muntenia, Oltenia și Ardealul de sud). Considerând relevante, în trecerea de la româna comună la varietățile ei³⁴, o serie de schimbări fonetice, Em. Vasiliu observă evoluția diferită a celor două grupuri de dialecte și ajunge la concluzia că: „toate schimbările fonetice care sunt comune celor două grupuri dialectale apar după alte două schimbări fonetice care separă de la început cele două grupuri: depalatalizarea consoanelor rom. com. [ș, j] și apariția (prin aceasta) a fonemului [î] în dialectele muntenesti și rotacizarea consoanei [n] în poziție intervocalică într-o parte a dialectelor de tip moldovean”³⁵. Cronologia depalatalizării lui [ș] nu este aceeași pentru ambele grupuri, iar evoluția diferită a determinat două serii: rom. com. *cămeașe* > *cămeașă* > *cămașă* > *cămașe* (tip muntean), respectiv rom. com. *cămeașe* > *cămeșe* > *cămeșă* (tip moldovean). La fel, pentru rom. com. *șapte, șearpe* > *șapte, șarpe*, respectiv, *șapte, șărpe*. Așadar, în dialectele de *tip muntean* se produce întâi o depalatalizare a lui [ș] și apoi monoftongarea [ea]>[e], înainte de o silabă conținând un [e], în timp ce în dialectele de *tip moldovean*, întâi s-a produs monoftongarea și apoi, depalatalizarea (i. e. *șapte, șearpe* > *șapte, șerpe* > *șapte, șărpe*)³⁶.

3.4. Repartiția dialectală a dacoromânei în două tipuri sau două grupuri de graiuri s-a dovedit operantă, iar cercetările ulterioare acestei clasificări i-au relevat importanța. Ion Gheție, după o analiză a faptelor de limbă caracteristice graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea, apoi al XVII-lea – al XIX-lea, ajunge la o „concluzie necesară: sub raport fonetic și fonologic, dacă nu și sub raport lexical, dacoromâna continuă să fie divizată în două subdialecte: sudic și nordic”³⁷. Într-o contribuție ulterioară³⁸, comparând particularitățile fonetice ale celor două tipuri de

³³ Coteanu 1961, 68.

³⁴ Em. Vasiliu e de părere că „în trecerea de la româna comună la actualele dialecte dacoromâne, nu a existat o perioadă de comunitate a dialectelor dacoromâne” (Vasiliu 1968,140).

³⁵ Vasiliu 1968, 140.

³⁶ *Ibidem*, 154.

³⁷ Gheție 1994, 160.

³⁸ Ion Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, 2000.

graiuri (redenumite „nordic – sud-vestic” și „sudic”), I. Gheție afirmă: „Cercetarea noastră confirmă, în linii mari, pentru secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521), repartitia acceptată de Philippide și apoi de Emanuel Vasiliu. Faptele nu ne îngăduie să distingem prezența unui al treilea subdialect dacoromânesc”³⁹, menționând totodată că „în timp ce dialectul nordic – sud-vestic cunoaște unele diferențieri teritoriale, dialectul sudic se înfățișează mult mai unitar [...]”⁴⁰.

3.5. „Repartitia graiurilor dacoromâne în două grupuri dialectale, moldovenesc și munteneș, realizată din perspectiva diacronică de către Al. Philippide și reluată de Em. Vasiliu, e confirmată de analiza faptelor în sincronie” consideră N. Saramandu⁴¹. Cercetătorul continuă studiul comportamentului consoanelor /ș, j/, luând în considerare felul în care sunt marcate opozițiile de număr și persoană, deci, rolul alternanțelor morfonologice în flexiunea nominală și verbală – în perechile de cuvinte care, în graiurile muntenești, se deosebesc pe baza opozițiilor – /e/ sau /o/ – /i/ final asilabic/ în timp ce în graiurile moldovenești se confundă ca urmare a neutralizării opozițiilor menționate, delimitând astfel, „două mari grupuri dialectale”:

a. grupul sud-estic (corespunzător celui „munteneș”), în care /i/ (*i* final asilabic) marchează opoziția singular/plural în flexiunea nominală: /hoț/ – /hoți/, /moș/ – /moși/, /buză/ – /buze/, /casă/ – /case/, /moașă/ – /moașe/, dar și opozițiile între formele de persoana I și a II-a indicativ prezent /încalț/ – /încalți/, /cutez/ – /cutezi/, /îngraș/ – /îngrași/ și între formele de persoana III-a indicativ și conjunctiv prezent /încalță/ – /să încalțe/, /coase/ – /să coasă/, /îngrașă/ – /să îngrașe/ etc.;

b. grupul nord-vestic (corespunzător celui „moldovenesc”), în care opozițiile menționate fie nu sunt marcate (după consoanele /ș, j, ț, z/) un /hoț/ – doi /hoț/, un /moș/ – doi /moș/, o /buză/ – două /buză/; eu /cutez – tu /cutez/; /el /încalță/ – el (să) /încalță/, fie sunt marcate prin alternanțe consonantice: /pom/ – /poń/, /rup/ – /ruć/ etc.⁴².

4. Cele două perspective asupra repartitiei dialectale a dacoromânei sunt repere a căror importanță în istoricul problematicei trebuie relevată. Ele reprezintă momente diferite în precizarea criteriilor, precum și a granițelor dialectale. Deși prima perspectivă aparține tradiției, adoptarea ei poate fi în continuare posibilă în funcție de tipul de cercetare propus sau de scopul studiului. Cercetarea diacronică, evolutivă va găsi suport mai adecvat în adoptarea celui de-al doilea punct de vedere, *al tipurilor*. Cea de-a doua perspectivă folosește criterii clare și pertinente de clasificare și oferă o clasificare valabilă atât diacronic, cât și sincron.

4.1. Suprapunând clasificările prezentate mai sus se obține, în linii generale, încadrarea *subdialectului muntean* în *tipul munteneș* sau *sud-estic* și a *subdialectelor moldovean, bănățean, crișean* și *maramureșean* în *tipul moldovenesc* sau *nordic-vestic*.

³⁹ Gheție 2000, 137.

⁴⁰ *Ibidem*, 138.

⁴¹ Saramandu 1997b, 188.

⁴² Saramandu 1997b.

III. PROBLEMA FLUCTUAȚIEI DINTRE CONJUGĂRI ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI

1. În toate graiurile dacoromânei se înregistrează fluctuații între cele patru conjugări ale verbelor, raporturile dintre ele și ponderea fiecăreia fiind, însă, diferită de la un tip la alt tip de graiuri. În linii generale, în majoritatea lucrărilor de gramatică normativă sau istorică (Iordan 1943, Iordan 1954, Graur 1968, Guțu Romalo 2000 etc.) cele două mari tendințe manifestate în procesul fluctuației dintre conjugări sunt prezentate ca deplasări ale verbelor de la conjugarea a II-a la a III-a – și invers – și de la conjugarea a IV-a la conjugarea I – și invers. Cele două tendințe au origini în latina populară, unde se înregistrează atât trecerea verbelor de conjugarea a II-a la a III-a⁴³ (deci, instabilitatea conjugărilor a II-a și a III-a), cât și productivitatea conjugărilor I și a IV-a⁴⁴.

1.1. Graiurile muntenești actuale se caracterizează, în primul rând, prin instabilitatea conjugărilor a II-a și a III-a, pentru că prezintă numeroase exemple de forme verbale care dovedesc încadrarea anumitor verbe de conjugarea a II-a în clasa celor de conjugarea a III-a (prin anumite forme, de prezent indicativ, persoana a 4-a și a 5-a, de imperativ negativ, de exemplu) sau a unora de conjugarea a III-a în cea a conjugării a II-a (prin anumite forme, de prezent indicativ persoana a 4-a și a 5-a, de imperativ negativ, de condițional-optativ prezent, persoana a 4-a, de exemplu). Este vorba, de fapt, de întrebuițarea șovăielnică a anumitor forme verbale ale unor verbe considerate de conjugarea a II-a sau a III-a, cu alte cuvinte, despre o clasă cu caracter *mixt, de conjugarea a II-a și a III-a*⁴⁵.

1.2. Constatarea noastră cu privire la aceste fluctuații între tiparele flexionare este că, în graiurile muntenești actuale, mișcarea de trecere de la conjugarea a II-a la a III-a este de mai mică anvergură în comparație cu mișcarea inversă, de trecere de la conjugarea a III-a la a II-a, care pare mai amplă, poate și din cauza numărului mai mare de verbe de conjugarea a III-a. În acest capitol vom încerca să demonstrăm cele afirmate.

1.3. Graiurile de tip sudic ilustrează însă, deopotrivă (și pronunțat), fenomenul productivității conjugărilor I și a IV-a. În ambele tipuri de graiuri – nordic și sudic – sunt prezente exemple din ambele tendințe generale.

⁴³ „Încă din latină se observă tendința de trecere la conjugarea a III-a sau numai o fluctuație între cele două tipuri de flexiune” (Stati 1965, 176).

⁴⁴ „Încă din latina vulgară granițele dintre conjugări nu erau respectate riguros; [...]. Cele mai productive erau conjugările I și IV (verbele nou create intrau de obicei într-una din cele două conjugări). Datorită acestei *aptitudini* a celor două conjugări au avut loc treceri de la o conjugare la alta, aproape totdeauna de la conjugarea II și III (*florere* > **florire*)” (Sala 1998, 124).

⁴⁵ Ion Diaconescu folosește termenul de „metaplasma”: „Apartenența la o anumită conjugare nu este absolută. Încă din latina clasică, se înregistrează, ca o abatere de la normele literare, metaplasme între o conjugare și alta” (Diaconescu 1977, 10). Ni se pare interesant faptul că prin această denumire reduce dimensiunile fenomenului la nivel fonetic.

1.4. În graiurile muntenești actuale se constată, e adevărat, mai rar, fluctuații între alte conjugări: între conjugarea a IV-a și a II-a, între conjugarea a IV-a și conjugarea I.

1.5. *Treceri de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a*

1.5.1. Fenomenul fluctuației dintre conjugările a II-a și a III-a în latina vulgară se explică prin existența numeroaselor asemănări între diversele forme ale celor două conjugări și trebuie să fi presupus trecerea unui număr mai mare de verbe de la conjugarea a II-a la a III-a și a unuia mai mic de la conjugarea a III-a la a II-a⁴⁶. Acest raport se păstrează și în graiurile muntenești. Explicația se lasă rapid identificată (și este oferită în majoritatea lucrărilor de gramatică în care se face referire la acest subiect – Iordan 1943, 125; Iordan 1954, 453; Graur 1968, 229; Guțu Romalo 2000, 96–97; Avram 2001, 199), fiind în mod evident legată de inferioritatea numerică a verbelor de conjugarea a II-a în raport cu cele de conjugarea a III-a (20 vs. 200 – după Guțu Romalo 2000, 96). În general, (mai toate) verbele în *-ea* au forme de indicativ prezent persoana a 4-a și a 5-a accentuate pe radical, ca la cele în *-e* și, de asemenea, structuri de viitor, imperativ negativ, condițional prezent cu infinitiv în *-e*. Excepție de la această mișcare de trecere la tiparul conjugării a III-a fac verbele *a avea*, *a bea*, *a dura*, *a putea*, *a șede* (Iordan 1943, 125; Iordan 1954, 452)⁴⁷.

1.5.2. În numeroase exemple din TDM I, II și III, precum și din TDD se înregistrează forme verbale care presupun treceri de la conjugarea a II-a la a III-a. Forme de prezent indicativ și de conjunctiv persoanele a 4-a și a 5-a de tipul (*să*) *vêdem*, *vêdeți*, (*să*) *pârem*, *pâreți*, (*să*) *plâcem*, *plâceți*, prin deplasarea accentului de pe sufix pe radical, ajung să aibă aspectul caracteristic al verbelor de conjugarea a III-a. Forme de viitor cu infinitivul, de tipul *oi vêde*, având în componență un infinitiv în *-e*, confirmă, teoretic, trecerea acestui verb la conjugarea a III-a. Observăm ca verbele menționate trec în grupul verbelor „asigmatice” (în clasificarea Brâncuș – Saramandu 1999) de conjugarea a III-a (sufix de perfect *-u-* și sufixele de participiu *-u-t*). Exemplele dovedesc că prin aceasta schimbare se îmbogățește subdiviziunea verbelor *asigmatice* de conjugarea a III-a.

1.5.3. Inventariind formele de imperativ negativ pentru verbul *a tăcea* din materialul cartografiat pentru ALRR, am constatat că ariile în care se constată întrebuițarea formei *nu tace!* (deci cele cu un infinitiv în *-e*) sunt cele din nord-vestul Munteniei, sporadic, din centrul Munteniei și din Dobrogea (vezi harta *Treceri de la conjugarea a II-a la a III-a: nu tăcea! / nu tace!*)⁴⁸.

⁴⁶ Sala 1998, 124.

⁴⁷ Interesant este că unele dintre ele au trecut de la conjugarea a III-a la a II-a în perioada veche: *a bea*, *a cădea*, *a scădea* (Cf. Graur 1968, 228). Astăzi nimeni în Muntenia nu-l folosește pe *a bea* cu forme în *-e* (poate din cauza corpului sonor prea scurt), însă mulți întrebuițează infinitivele în *-e* ale celorlalte două verbe.

⁴⁸ Intenția noastră a fost să arătăm prin această hartă ariile în care se poate vorbi despre întrebuițarea unui infinitiv în *-e*, deci al unui verb care e folosit după conjugarea a III-a în loc de cea originară. Nu am urmărit frecvența „trecerilor”, despre care în Marin 1991, 46 se afirmă: „Trecerile de la conjugarea a II-a la a III-a prezintă frecvența cea mai ridicată în sudul și sud-vestul Munteniei și al Olteniei”.

1.6. *Treceri de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a*

1.6.1. Sunt (sau par) mai frecvente cele de sub 1.5. trecerile de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a, după cum dovedesc doar câteva dintre exemplele selectate din textele dialectale munteneste: *oi ducea, ai făcea, nu (mai) plângea, nu te (mai) poți ținea, bătem*, (TDD: pct. 896, 892, 884, 900), *făcem* (TDM III, pct. 818), *n-a (mai) putut țânea (în buiestru)* (GN I, Vâlcea, 34).

1.6.2. Exemple ca *oi ducea, ai făcea, nu (mai) plângea, nu (te mai poți) ținea* sunt forme verbale care se bazează pe tiparele: afix + infinitiv (viitor I: *oi ducea, ai făcea*) sau *nu* + infinitiv (imperativ negativ persoana a 2-a: *nu plângea*) sau *a putea* + infinitiv (*nu te poți ținea*). Construcțiile pun în evidență infinitivele dialectale *a ducea, a făcea, a plângea, a ținea*, deci altă încadrare morfologică (conjugarea a II-a) decât cea originară – conjugarea a III-a. Avem în vedere, totuși, că situația verbului *a ținea* este aparte, întrucât vorbim aici despre un verb care revine la tiparul inițial, întrucât este de conjugarea a II-a etimologică.

1.6.3. Se impune menționată aici, alături de folosirea infinitivelor în *-ea*, mutarea accentului de pe radical pe sufix la persoanele a 4-a și a 5-a de la prezentul verbelor de conjugarea a III-a originară. În textele dialectale munteneste și dobrogene apar copleșitor de multe forme cu accentul pe sufix (frecvență deosebit de mare au verbele *a pune, a face, a se duce*): *puném, punéți; spuném, spunéți, făcém, făcéți, culegém, strângém* sau *ardém, bătém, cerném, fierbém, începém, scotém, ținém, zicém, umplém* (în sudul Dobrogei)⁴⁹.

1.6.4. Din textele dialectale munteneste am selectat câteva dintre exemplele celor mai frecvente verbe de conjugarea a III-a care apar cu accentul pe sufix la persoanele a 4-a și a 5-a indicativ prezent: *și ne ducém la câmp/ cu căruța/ cu butoaie/ cu tulumba/ cu găleți/ arăm locu/ și puném// unu face cu paru/ unu înfîge fire/ unu udă/ unu învește/ și puném câti-un circic/ mai puțin/ cât putem/ să puném pă zi//* (TDM III, pct. 824, 610); *și iar mâncam pi la opt nouo nuaptea/ ca sântem îngrăbiți cu tutunu asta/ ca să-l ducém la regie// și deci că asta făcém mereu//* (TDM III, pct. 824, 610); *să-nalță tutunu// il culegém/ venim cu el acasă/ il înșirăm/ il puném pă gherghef/ tup-aia să usucă/ după ce să usucă pă gherghefuri/ il strângém// il făcém...puném câte patru șire câte patru șire/ și-l făcém muototol// tupă ce-l făcém mototuol/ il lăsăm...dă să usucă tot să termină dă pă luoc/* (TDM III, pct. 821, 579–580).

1.6.5. Hărțile întocmite de noi arată că întrebuițarea înfinitivelor în *-ea* incluse în structurile de imperativ negativ și de condițional-optativ prezent pentru verbe care sunt la origine de conjugarea a III-a se manifestă în aproximativ aceleași arii în care se manifestă și tendința inversă (infinitiv în *-e* pentru verbe de conjugarea a II-a) (vezi hărțile *Treceri de la conjugarea a III-a la a II-a: nu bate/ nu bătea; am ține/ am ținea*). Un scurt comentariu asupra repartiției și asupra frecvenței acestor forme: repartiția formelor de imperativ negativ ale verbului în

⁴⁹ *Studiu introductiv*, TDD, 1987, 36–37.

-ea pentru verbul *a bate* este asemănătoare ca amplitudine cu aceea a imperativului negativ în -e a verbului *a tăcea*. Întrucât în aceste arii sunt afectate și paradigme ale altor moduri (condiționalul prezent, *am ținea*, de exemplu) sau alte verbe care originar sunt în conjugarea a III-a (*a spune* e folosit în câteva puncte la imperativ negativ ca *a spune*), se poate spune că aceste fapte coroborate demonstrează posibilă existență în aceste arii a unui singur model flexionar *mixt* pentru verbele originare în -ea și -e.

1.6.6. În cercetările recente se consideră că, în graiurile muntenești, conjugarea a II-a este mai productivă decât conjugarea a III-a, „de fapt, toate verbele de conjugarea a III-a prezintă și forme de conjugarea a II-a”, printre exemplele oferite fiind: *a ardea, a bătea, a cerea, a cernea, a cosea, a culegea, a ducea, a făcea, a fierbea, a înfîgea, a întindea, a plîngea, a râdea, a scotea, a torcea, a umplea, a ungea, a vindea* etc.⁵⁰

1.6.7. Pentru verbele menționate mai sus considerăm că sunt necesare câteva nuanțări. Dacă vom considera că ele, într-adevăr, presupun trecerea de la conjugarea a III-a la a II-a, atunci prima observație, de natură pur constatativă, este că ele provin din toate subgrupele conjugării a III-a: verbe sigmatice (*a arde, a culege, a duce, a întinde, a plînge, a râde, a scoate, a toarce, a unge*), verbe semisigmatice (*a fierbe, a înfîge*) și verbe asigmatice (*a coase, a face, a ține, a umple, a vinde*).

1.6.8. A doua observație este aceea că, pentru verbele din paragraful de mai sus, nu se poate vorbi despre o *schimbare de conjugare*, în sensul în care înțelegem termenul *conjugare* ca *tip flexionar*, nu se poate vorbi despre o trecere la un alt tip flexionar. De asemenea, credem că afirmația referitoare la faptul că *toate* verbele de conjugarea a III-a prezintă și forme de conjugarea a II-a este o generalizare pur teoretică. Afirmația poate fi valabilă ca fapt potențial, latent. În fapt, concluzia este adevărată doar dacă se înregistrează, pentru verbele menționate, atât forme de indicativ prezent persoana a 4-a și/sau a 5-a, cât și forme de imperativ negativ sau forme compuse cu verbe auxiliare urmate de infinitiv. Suntem de părere că nu este suficientă simpla înregistrare a formelor de indicativ prezent la persoana a 4-a și a 5-a, forme care prezintă accentul pe sufix, întrucât ele pot fi rezultatul unei presiuni a sistemului: majoritatea verbelor (în afară de cele de conjugarea a III-a) au la indicativ prezent la persoana a 4-a și a 5-a accentul pe sufix. Faptul că formele verbelor menționate mai sus au apărut în graiuri cu accent pe sufix nu înseamnă neapărat o schimbare integrală a tipului flexionar și nici o trecere la conjugarea a III-a a întregii paradigme a verbelor respective, ci doar o aliniere a verbelor la același fel de accentuare, o uniformizare a sistemului verbal după criteriul accentual din paradigma indicativului prezent, rezultatul fiind o pendulare a verbelor respective între cele două tipuri flexionare, o paradigmă hibridă („un amestec flexionar”, Jordan 1943, 127).

⁵⁰ Marin 1991, 46: „Ariile pe care sunt consemnate trecerile de la conjugarea a III-a la a II-a și cele de la a II-a la a III-a se află într-un raport de incluziune, în sensul că aria primului fenomen, mult mai largă, cuprinde și aria celui de al doilea fenomen, mai restrânsă și cu o rețea, în general, mai rară”.

1.6.9. Credem că, în problema trecerilor de la conjugarea a III-a la a II-a, trebuie să se facă distincție între cel puțin trei tipuri de situații:

– trecerea de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a a verbelor *a scoate*, *a cere*, *a spune*, *a teme*, trecere pe care o considerăm motivată de un tipar primitiv, întrucât aceste verbe au fost de conjugarea a II-a în limba latină⁵¹;

– trecerea (în fapt, o re-venire) de la conjugarea a III-a la a II-a verbelor *a rămâne*, *a ține*, *a umple*⁵², întrucât în limba veche și multă vreme după aceasta formele în *-ea* au fost considerate corecte (deci, presupunem că au o mare parte din paradigmă în uz). Și în limba română a secolului al XVI-lea, formele „corecte” (rezultate prin evoluție firească) erau, de exemplu *a rămânea* și *a ținea*, chiar dacă se înregistrează „urme de pronunțarea *a rămâne*, *a ține*”⁵³. Situația acestor verbe poate fi interpretată ca o refacere a tiparului flexionar inițial, ca un fapt de regresivitate flexionară;

– trecerea de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a a verbelor *a arde*, *a face*, *a culege* etc., verbe care nu au avut tiparul conjugării a II-a nici etimologic și nici primitiv, fenomen pe care îl vom explica mai jos, vezi 1. 7.

Cele spuse până aici nu contestă fenomenul de trecere a verbelor de la conjugarea a III-a la a II-a (care, chiar dacă nu este ilustrat printr-o paradigmă completă a conjugării a II-a, se manifestă prin anumite forme ale acestui tipar flexionar), ci doar că aduc precizări cu privire la condițiile și limitele fenomenului, care ajunge de mai mare amploare decât cel de trecere de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a.

1.7. Urmărind explicația fenomenului de „trecere” a verbelor de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a am ajuns la următoarele observații:

a. În afară de explicația de natură istorică/diacronică a acestei fluctuații (moștenirea fluctuației existente în latina populară), fenomenul poate avea și o explicație sincronică. Existența acestei fluctuații se justifică prin numărul mare de forme flexionare asemănătoare între cele două conjugări. Am observat, de exemplu, pornind de la clasificarea în zece clase flexionare a Valeriei Guțu Romalo și având în vedere tipul flexionar după omonimiile caracteristice, că între conjugarea a VII-a (corespunzătoare conjugării a II-a clasice) și conjugarea a VIII-a (subclasa asigmaticelor în clasificarea Brâncuș – Saramandu), alomorfele morfologice sunt identice, unele, iar altele diferă doar accentual. O comparație între aceste două tipuri flexionare arată că ele au sufixele de imperfect (*-ea-*) și de gerunziu (*-ând*) omonime, iar sufixele de prezent (*-e-*), de perfect simplu și de participiu (*-u-*) în relație de paronimie accentuală. Urmărind comportamentul flexionar al verbelor *a tăcea* și *a bate*, de exemplu, observăm că formele de singular indicativ, de gerunziu și de participiu au sufixe omonime și că doar la formele de plural indicativ prezent sufixele se diferențiază prin accent: 1. *tac*, *tăceam*, *tăcui*, (*am*) *tăcut*, *tăcând* și 2. *bat*, *băteam*, *bătui*, (*am*) *bătut*, *bătând* spre deosebire de 1. *tăcem*, *tăceți* versus

⁵¹ Morariu 1925, 305–306.

⁵² Guțu Romalo 2000, 97.

⁵³ Densusianu, *LR*, 136–137. Vezi și Petrovici – Rusu 1964, 216.

2. *batem, bateți*. Așadar, singura modalitate de diferențiere între aceste tipuri este accentul de la indicativ prezent persoanele a 4-a și a 5-a și alternanțele vocalice. Pentru vorbitor, această caracteristică trece neobservată, în contextul în care clasa verbelor în *-ea* este foarte puțin numeroasă (cca. 20-40 de verbe, față de cea a verbelor în *-e*, care, cu toate subclasele, numără peste 200). Așa se explică, credem, trecerea verbelor de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a, (dar doar în subclasa asigmaticelor sau la clasa a VIII-a), precum și faptul că aceasta trebuie să fi fost prima direcție a mișcării. Astfel am putea înțelege și de ce gramaticile normative au înregistrat întâi trecerile de la conjugarea a II-a la a III-a și nu invers. Credem că fenomenul mișcării în celălalt sens, de la conjugarea a III-a la a II-a s-a declanșat ca replică, ca mișcare de contracarare a celei dintâi. Un moment anterior în evoluția acestui fenomen trebuie să fi fost acela în care vorbitorii au întrebuițat verbele în *-ea* și *-e* ca aparținând unui singur tip flexionar, celui de conjugarea a III-a – subclasa asigmaticelor – (care avea un inventar mai bogat, firește și care trebuie să fi acționat ca un model). În timp, trebuie să se fi petrecut o amplificare a fenomenului de suprapunere a formelor celor două tipuri flexionare (aproape identice), așa încât dezvoltarea unei serii paralele de forme de infinitiv în *-ea* pentru cele în *-e*, serie care să dubleze, practic, seria în *-e* nu este de neimaginat, dar rămâne, totuși, o generalizare la nivel teoretic.

b. Ca și în latina populară, fluctuația dintre conjugările a II-a și a III-a probează tendința de omogenizare a sistemului, de unificare a celor două conjugări⁵⁴.

1.8. În graiurile muntenești se înregistrează, însă cu pondere mai mică, și fluctuații între verbele celorlalte conjugări. Au fost atestate treceri:

– de la conjugarea a IV-a la conjugarea I (GM. s.v. (*am*) *jupuiat*, s. v. (*a*) *tresărat*, s. v. (*a*) *ursat*). În TDD am întâlnit exemple ca: *s-au proprietărat* (900), *am suferat* (pct. 893), *a tresărat* (pct. 884), *s-a ustoiat* (pct. 875); *a mirosa* – harta în manuscris – ALRR [159] (vezi *infra* 1.9.1.);

– de la conjugarea a IV-a la conjugarea a III-a: *a desparte*, *a înghite*, *a sughite*, *a simte* – exemple oferite în Jordan 1943, 127; Jordan 1954, 453;

– de la conjugarea a IV-a la conjugarea a II-a (mai rar): în TDD: *o gândea* (pct. 894), *oi murea* (pct. 894), *o plesnea* (pct. 896), *o(i) vinea* (pct. 893, 896); *o auzea* (= *va auzi*)⁵⁵ sau *aiurea*, *am aiurit* (pct. 874);

– de la conjugarea I la conjugarea a II-a (*se sărea* (= *se săra*) – pct. 882);

– de la conjugarea I la conjugarea a IV-a (*urechește* – pct. 898);

– de la conjugarea a III-a la conjugarea I sau a IV-a (*a scria*⁵⁶ / *a scri*: *așa erea pă timpul meu* // *...mai vorbesc sau scriți?* - pct. 811).

⁵⁴ „Pentru conjugările a II-a și a III-a împreună, situația din limbile romanice presupune un considerabil efort de unificare”. – Stati 1965, 176.

⁵⁵ Marin 1991, 46.

⁵⁶ O. Densusianu explică forma *a scria* (atestată în limba secolului al XVI-lea) prin analogie: „[...] deoarece indicativul prezent era *scrie*, care se întâlnea cu *taie*, *încheie* (verbe de conjugarea I, n. n.), s-a ajuns să se zică *scria*” – Densusianu, *LR*, 145–146. Pe de altă parte, pentru *a scria* s-a propus un etimon refăcut **scribēre*, respins de Iorgu Iordan (în BIFR, II, 1935, nota 1), care, invocă, alături de Tiktin (TDRG, s. v. *scrie*), analogia cu *tăia* (Cf. Gheție – Mareș 1974, 241), ca și Densusianu.

1.9. Unii cercetători consideră că dintre conjugările considerate foarte productive în limba română standard și în limba latină (I și a IV-a), se poate spune că graiurile sudice manifestă preferința pentru conjugarea I⁵⁷.

1.9.1. Credem că, deși graiurile muntenești prezintă numeroase forme verbale de infinitiv în *-a*, cele în *-i* nu sunt totuși atât de rare, ci dimpotrivă. Vom încerca să demonstrăm că afirmațiile cercetătorilor (Jordan 1943, Jordan 1954, Graur 1968), neprobate în toate situațiile de fapte⁵⁸, nu se confirmă în ceea ce privește productivitatea mai scăzută pe teren muntenească a verbelor în *-i* în comparație cu cele în *-a*. Dintre verbele enumerate mai sus, *a ursa* are, într-adevăr, numeroase atestări (forma întrebuițată aproape exclusiv în TDM I, TDM II, TDM III, TDD fiind *urseează*⁵⁹), pe de altă parte, contrar părerii de mai sus a cercetătorilor, *a curăți* este încă în uz în graiurile muntenești, forma sub care acest verb apare la indicativ prezent la persoana a III-a fiind frecvent în TDM III, *curățește* – (apare însă des și *a cura* pentru *a curăța*⁶⁰). Se cunosc, pentru limba secolului al XVI-lea, perechi de verbe, în *-a* și în *-i* (unde cele în *-i* sunt, în general, derivate din adjective, iar cele în *-a*, din substantive)⁶¹: *a curăța/a curăți*, *a fățări/a se fățara*, *a se găta/a se găti*, *a se împăienjeni/a se împăienjena*, *a îndoia/a îndoii*, *a înjumătăța/a înjumătăți*, *a (se) însetoșa/a (se) însetoși*, *a înțelepța/a înțelepți*, *a întrupa/a întrupi*, *a umbri/a umbra*, *a învârtoși/a învârtoșa*. Dintre acestea, unele reflectă „o nuanțare semantică”⁶² sau o întrebuițare dialectală (*a curăța/a curăți*, *a se găti/a se găta*), altele au, încă din secolul al XVI-lea, o întrebuițare redusă. „Tendința în general, putem spune că pentru această categorie în limba de mai târziu, a fost pentru formele în *-i*”⁶³. Credem că unul dintre factorii care favorizează impunerea formei în *-i* a acestor verbe este presiunea exercitată de faptul că majoritatea verbelor de origine slavă împrumutate au fost incluse în conjugarea a IV-a. Din perechea perfectiv/împerfectiv, se împrumută de cele mai multe ori forma perfectivă sau tema prezentului, deci cea în *-i* (nu cea a infinitivului) ceea ce duce la încadrarea lor în clasa verbelor în *-i*⁶⁴. O comparație aici între forma *a scria* și forma *a scri*

⁵⁷ Coteanu 1961, 80, unde exemplul frecvent citat este *a ursa* pentru *a ursi*. Vezi și Jordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 247: „În general vorbind, se poate spune că graiurile moldovenești întrebuițează formele proprii verbelor în *-i*, cele muntenești formele verbelor în *-a*. [...] Iată câteva exemple dintre cele mai curente: *curăța – curăți*, *datora – datori*, *gâdila – gâdili*, *sughîța – sughîți* etc. [...] Formele duble se întâlnesc și în cazul unui mare număr de neologisme, precum *a dizolva – a dizolvi* [...]. Formele în *-i*, care au circulat mult într-o vreme (la început, ele trebuie să fi fost unicele forme ale acestor verbe), aparțin astăzi fondului pasiv al limbii. [...] Constatăm, deci, încă o dată, tendința de îmbogățire a claselor verbelor în *-a*, caracteristica limbii literare (și a graiurilor care-i stau la bază)”.

⁵⁸ În Graur 1968, 228–236, se aduc exemple pentru productivitatea conjugării în *-a*, dar pentru verbe neologice.

⁵⁹ În GM apare exemplificat cu 20 de forme care au sufixul de infinitiv *-a*, s. v. *ursez*.

⁶⁰ 30 de forme exemplificate – GM. s. v. *cur*.

⁶¹ Densusianu, LR, 143.

⁶² *Ibidem*, 142.

⁶³ *Ibidem*, 145.

⁶⁴ Mihăilă 1958, 616.

privind repartiția lor în textele din limba veche (1532–1780) aduce o binevenită nuanțare: forma *a scria* este atestată în textele din Banat, în timp ce în textele din Muntenia, verbul apare la forma de prezent persoana 1 pl. *scrim* (prin analogie cu *știm*)⁶⁵. Nu excludem, în comparația dintre cele două conjugări, I și a IV-a, o preferință a graiurilor muntenești pentru forma în *-i*, contrar părerii de până acum a cercetătorilor. Trebuie menționat și faptul că în limba actuală există un număr de ordinul sutelor de dublete (verbe care au infinitiv atât în *-a*, cât și în *-i*), fără distincții semantice între ele, multe dintre ele fiind verbe în *-i*, cu radical în vocală, care dezvoltă o pereche cu infinitiv în *-a*: *a olicăia*, *a orăcăia*, *a mucegăia*, *a pârăia*, *a aciua*. Aceste variante demonstrează tendința de îmbogățire a conjugării în *-a*, manifestată în limba populară și în graiuri. Posibilitatea constituirii dubletelor în *-a* a verbelor în *-i* cu radical în vocală fost explicată de Grigore Brâncuș prin omonimia desinențială specifică a celor două tipuri de clase⁶⁶.

1.9.2. O dovadă a productivității conjugării a IV-a este numărul mare de verbe (în general, denominative) în *-i*, create în interiorul graiurilor muntenești (inserate în GM) (82). Iată mai jos, o listă a verbelor în *-a* și a verbelor în *-i*, așa cum apar în GM, raportul de 40 vs. 83 demonstrând fertilitatea ultimei clase:

Verbe de conjugarea I:

<i>astabilează, se</i>	<i>încolțora</i>
<i>bubulează, se</i>	<i>îngrozează</i>
<i>cântără</i>	<i>înhobodează</i>
<i>cruntează, să</i>	<i>înjosează</i>
<i>cuțure, să</i>	<i>înmurgeze, să</i>
<i>descâlțează</i>	<i>înăsturnezi</i>
<i>dezgărdină</i>	<i>înspecează</i>
<i>dezgrădineze</i>	<i>mănicăiezi, să</i>
<i>fărămăntează</i>	<i>mărunțșez</i>
<i>furnice, să</i>	<i>mărunțșez (mărunțșez)</i>
<i>furnigheze, să</i>	<i>meiază</i>
<i>geune</i>	<i>paientez</i>
<i>împaientează</i>	<i>pistosează</i>
<i>împăpușezi</i>	<i>roieze, să</i>
<i>împietrează</i>	<i>secetează</i>
<i>împrășchine, să</i>	<i>tămăieze, să</i>
<i>împroboza</i>	<i>tămui</i>
<i>încercelează</i>	<i>trambaleze, să se</i>
<i>închepează</i>	<i>ursez</i>
<i>încherba</i>	<i>vărezi</i>

Total verbe de conjugarea I – 40

⁶⁵ Cf. Gheție *et alii* 1997, 334.

⁶⁶ Brâncuș 1976, 92.

Verbe de conjugarea a IV-a:

<i>băligăresc</i>	<i>împărțesc</i>
<i>brânzorește</i>	<i>împietrește</i>
<i>butucești</i>	<i>împornește</i>
<i>cărăresc</i>	<i>împungălește</i>
<i>cărnuește</i>	<i>întâmuie, să</i>
<i>centuește</i>	<i>întencuie</i>
<i>cepuiește</i>	<i>întencuiești</i>
<i>chișnește</i>	<i>învălui, mă (=a se nimeri)</i>
<i>ciobănesc</i>	<i>învăluiesc, mă</i>
<i>ciopăne</i>	<i>învârgiască, să</i>
<i>ciopățește</i>	<i>iordănește</i>
<i>ciubucesc</i>	<i>izvorește, se</i>
<i>clivisește</i>	<i>licăie</i>
<i>clompănește</i>	<i>lozește</i>
<i>cloșuiască, să</i>	<i>mamicesc</i>
<i>corcofelește</i>	<i>mărunțesc</i>
<i>corhănește</i>	<i>maturește</i>
<i>coșărește</i>	<i>medregălește</i>
<i>cotonogește</i>	<i>mierește</i>
<i>cotorogește</i>	<i>migoroșești</i>
<i>cuțulește, se</i>	<i>mizdrește</i>
<i>descăpăcesc</i>	<i>muruiesc</i>
<i>dezgrădească, să se</i>	<i>pântecăresc</i>
<i>discuie</i>	<i>păstrămește</i>
<i>discuiește</i>	<i>pistosesc</i>
<i>doctorește</i>	<i>pitulește, se</i>
<i>firmiturești</i>	<i>puternicește, se</i>
<i>flușture, să</i>	<i>putregătește, se</i>
<i>frichin</i>	<i>revenește, se</i>
<i>frichinesc</i>	<i>rinduiesc</i>
<i>frimicește</i>	<i>sârmuie, se</i>
<i>gânduresc, mă</i>	<i>stângăcește</i>
<i>gârâie</i>	<i>stufărește, se</i>
<i>geotește</i>	<i>șomoiogești</i>
<i>hoiește</i>	<i>tăvănesc, să</i>
<i>hurduiește</i>	<i>târlește</i>
<i>îmbetelește</i>	<i>trambulească, să se</i>
<i>îmbrânzește, se</i>	<i>urdește, se</i>
<i>îmbulgărește</i>	<i>ursesc</i>
<i>împânzești</i>	<i>zângăne</i>
<i>împăpușești</i>	<i>zângănesc</i>
<i>împârguie, să</i>	

Total verbe de conjugarea a IV-a – 83

1.9.3. Este limpede, însă, că, în graiurile munteneste, cele două conjugări, I și a IV-a, atât de productive în limba latină, își manifestă încă productivitatea, realizându-se preponderent sub tiparul conjugării slabe. Se poate observa, de

asemenea, că sufixele secundare *-ez-* și *-esc-* apar frecvent la verbele în *-a*, respectiv *-i* derivate cu prefixe, în special, cu prefixul *în-*⁶⁷. Constatarea noastră, sprijinită de acest inventar, este că modelul conjugării slabe în *-i* este cel mai puternic⁶⁸.

1.9.4. Ar mai trebui spus, pe de altă parte, că în cadrul conjugării a IV-a, subclasa în *-î* a devenit în timp mai bogată în graiurile muntenești. În textele sudice din perioada 1532–1780, sunt generale încă de la începutul perioadei forme ca *pârâia* (imperfect), *pogori*, în timp ce în textele din nordul țării și din sud-vestul Transilvaniei, sunt încă folosite forme în *-i* (*a amări*, *a ocări*, *a omori*) alături de cele în *-î* (și aici, din ce în ce mai numeroase)⁶⁹. În graiurile muntenești actuale, nu se mai poate vorbi despre productivitatea acestei subclase, întrucât verbele în *-î* nu-și mai îmbogățesc inventarul. În GM, de pildă, nu am întâlnit verbe denominative cu sufixul *-î* la infinitiv (sau cu *-ăsc* la prezent indicativ)⁷⁰.

2.1. În concluzie, se poate spune că în graiurile muntenești cel mai important fenomen caracteristic este cel al fluctuației dintre conjugările a II-a și a III-a. Această mișcare între conjugări se desfășoară în două sensuri: 1. de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a, fenomen de anvergură inițială mai mare decât cel de sens invers, justificat atât în diacronie, cât și în sincronie, de asemănările mari de tip flexionar și 2. cel de sens contrar, de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a, fenomen sprijinit de tendința de uniformizare accentuală a sistemului verbal și de revenirea unor verbe la tiparul inițial de conjugarea a II-a (e. g. *a rămânea*, *a ținea*) sau primitiv (latinesc) (*a cerea*, *a scoatea*, *a spune*). Amândouă mișcărilor derivă din instabilitatea conjugărilor a II-a și a III-a (a II-a era mai instabilă și cuprindea un număr mai mic de verbe), manifestată încă din latină, deci pot fi interpretate ca fapte lingvistice care continuă *tendințe arhaice*, chiar dacă în grade diferite: prima se manifesta pronunțat încă din perioada latinei populare și continuă să se manifeste și astăzi în graiurile muntenești și în limba vorbită, în timp ce a doua, manifestă mai discret în latină, capătă amplitudine în timp și ajunge să o depășească în amploare pe prima în graiurile muntenești.

2.2. În ceea ce privește cel de-al doilea fenomen, productivitatea conjugărilor I și a IV-a, se poate considera că, fără a fi caracteristic graiurilor muntenești, este, cu siguranță, un fenomen important. Ambele conjugări sunt prolifiche, mai ales în subclasa de tip slab – cu sufix secundar –, însă calculul statistic pe un segment al verbelor (denominative, în general) a arătat că cel mai fecund model este cel al conjugării slabe al verbelor în *-i*.

⁶⁷ Pentru verbele în *-a*, fenomenul a fost observat de Gr. Brâncuș (1976, 91).

⁶⁸ Aceeași concluzie, cu referire însă, la *preferința* vorbitorilor pentru verbele în *-i*, este prezentată în Croitor 2002, în urma unei anchete cu privire la opțiunea pentru unul dintre verbele pereche, în *-a* și în *-i* (*a datora*/ *a datori*). Concluzia noastră și a lucrării citate aici se referă numai la situația de la nivel dialectal și popular, pentru că, la nivelul limbii standard al limbii române actuale, situația se prezintă complet diferit: productivitate sporită manifestă conjugarea I (de tip slab), atât pentru verbele recente neologice, cât și pentru formațiile interne ale limbii, deși, la nivelul limbii vorbite, chiar dacă în mediu urban, intră verbe noi, denominative, în conjugarea a IV-a (*a se pisici*, *a bișnițări* etc.) – Cf. Florea 2002.

⁶⁹ Gheție *et alii* 1997, 334.

⁷⁰ Vezi și Florea 2002, 93.

IV. PROBLEMA FLUCTUAȚIEI DINTRE DIATEZE ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI

1. Prima caracteristică pe care o prezintă situația diatezelor în graiurile muntenești este fluctuația dintre activ și reflexiv. Deși fenomenul apare sub această denumire în literatura de specialitate, credem că, în graiuri, este vorba, în general, despre un fenomen de mai mică anvergură decât determinarea unei întregi paradigme reflexive a verbului respectiv. Este vorba despre folosirea anumitor verbe (active în limba standard) cu pronume reflexiv în acuzativ (de obicei, la persoana a 3-a sau la persoana 1, nu la toate persoanele), rezultat, probabil, al analogiei cu verbe care apar exclusiv cu pronume reflexiv și lipsit, în consecință, de semnificația pe care o presupune forma reflexivă în limba standard (fie impersonalizare, fie identitate între subiect și obiect direct)⁷¹.

1.1. Fenomenul este atestat și în limba veche pentru un număr mare de verbe, pentru multe dintre ele, explicația perechii reflexive stând în influența formei slave⁷².

1.2. În culegerile de texte dialectale muntenești apar utilizate cu formă de diateză reflexivă verbe care în limba standard sunt la diateza activă: *a se râde* (în loc de *a râde*), *m-am pomenit*, *s-a venit*, *s-a vorbit*, *se-ncepea*, *se stătu* (deși aici, pare mai degrabă o ezitare în relatare), *s-a sărăcit*, *să se transporteze* etc.:

io nu ș-ce râdeam/ și-i spuneam la un băiat/ acolo-n biserică/ până s-a venit// (TDD, pct. 894, 525); *că m-am pomenit să fie sonde ca acuma/ să fie lucrări?//* (TDM II, 95); *acușa a venit timpu și-a făcut tot fată. Ce să facă ea? S-a tânguît, când o veni împăratu, îi taie gātu. S-a vorghit cu moașa* (GN I, Prahova, 180) (aici este vorba de o analogie cu un reflexiv reciproc); *și nunta când să-ncepea/ să-ncepea/ dă joi* (TDM I, pct. 709, 225); *începu ploaia/ stăturăm/ și să mai stātu ploaia/ și ne duserăm și culesărăm roșili/* (TDM III, pct. 807, 391); *dacă călugării a văzut că li s-a luat moșia, s-a sărăcit, a fugit. Ș-a rămas schitu singur, s-a ruenit* („= ruinat”) (GN I, Muscel, 122); *ca să se bage să să transporteze să le valorificăm* (TDM I, pct. 681, 99).

1.3. Folosirea anumitor forme verbale cu pronume reflexiv în acuzativ trebuie discutată în mod diferit pentru persoana 1, pe de o parte, și pentru persoana a 3-a, pe de altă parte. Tendința de folosire a verbelor însoțite de un pronume reflexiv în acuzativ de persoana 1, fapt de limbă întâlnit la nivel popular și/ sau dialectal, de tipul *mă răd*, *mă pomenesc* etc. ar putea să fie motivată de dorința vorbitorului de a se arăta personal interesat de săvârșirea acțiunii. În ceea ce

⁷¹ De altfel, fenomenul apare descris ca „pendularea unor verbe pronominale între forma activă și cea reflexivă” în cercetările mai noi (vezi Gheție *et alii* 1997, 335).

⁷² Densusianu notează „[...] aici [în limba secolului al XVI-lea] foarte multe verbe sunt care apar când cu pronumele reflexiv, când fără, fără ca să fie o deosebire de înțeles” și identifică verbele *a se bătrâni/ a bătrâni*, *a se bolnăvi/ a bolnăvi*, *a se cuteza/ a cuteza*, *a se domni* (pe care îl consideră intrat în limbă prin traducerea echivalentului său slav/ *a domni*, *a se jura/ a jura*, *a se fâgădui/ a fâgădui*, *a se învăța/ a învăța* (identice ca sens), *a se povesti* (corespunzător slavicultului *povestiti se*), *a se glumi*, *a se naște/ a naște* etc. Densusianu, *LR*, 147–148; vezi și Graur 1968, 196–198.

privește folosirea frecventă a pronumelui reflexiv de persoana a 3-a pentru anumite forme verbale, aici sunt două situații:

a. pentru verbe intransitive (*s-a venit, se-ncepea, s-a vorbit, s-a sărăcit* etc), este vorba despre un fenomen general în limbă, care determină existența unei subcategorii a verbelor reflexive impersonale, aceea a *reflexivelor impersonale improprie* (Brâncuș – Saramandu, *Gramatica*, 148), iar explicația acestor forme cu *se* trebuie căutată în dorința de exprimare a caracterului impersonal, general al acțiunii, pronumele *se* ocupând funcția lui „lumea”, „oamenii” (Iordan 1954, 466);

b. pentru verbe tranzitive (*s-a ruenit, să să transporteze*), folosirea formelor reflexive atrage sensul pasiv, determinând ceea ce în gramatici este clasat la subcategoria *verbe reflexiv-pasive* (Brâncuș – Saramandu, *Gramatica*, 150); justificarea, de data aceasta, trebuie căutată în dorința de exprimare neechivocă a faptului că acțiunea exprimată de aceste verbe nu poate fi săvârșită, ci numai suferită de subiect (Iordan 1954, 466).

1.3.1. Pentru situația de sub a. trebuie precizat că, deși în astfel de situații în limba standard nu se admite combinația cu un nominativ – subiect, în contextele excerptate, distingem două tipuri de situații: a. contextele cu subiect (uman sau animat) exprimat (netolerate în limba literară) și b. cele care nu pot admite subiect (tolerate de limba literară).

a. Formele verbale care intră în această categorie sunt cele de tipul (*ea*) *s-a vorghit cu nașa, călugării s-a sărăcit* și reprezintă o situație care se dezvoltă în graiuri, motivată de analogia cu formele reflexiv-impersonale⁷³.

b. Formele verbale din această categorie a reflexiv-pasivelor sunt amintite doar pentru frecvența cu care apar și nu ca fenomen specific graiurilor muntenești. Situația prezentată a fost discutată în gramatici pentru faptul că apare ca fenomen în expansiune mai ales la nivel popular.

1.3.2. Constatarea noastră, cu privire la întrebuițarea verbelor cu pronume reflexiv (și deci, cu o generalizare de tip teoretic, la diateza reflexivă) în graiurile muntenești este următoarea: verbele apar cu totul aleatoriu însoțite de pronumele reflexiv (de obicei, în acuzativ), dovadă fiind întrebuițarea la forma activă a celor care există în limba standard doar ca reflexive. Dăm mai jos lista formelor verbale folosite reflexiv în graiurile muntenești, așa cum apar ele în GM:

Forme verbale folosite reflexiv:

astabilează, se
bubulează, se
dispărut, s-a
gânduresc, mă
îmbrânzește, se

⁷³ Al Graur observă că astfel „se formează un sistem suplu de trecere de la activ la reflexiv și invers, cu diverse valori. „Lingvistul identifică verbe active care devin verbe reflexive de tip mediu (*a se bate: Împăratul ședea și se bătea de acolo; a se judeca: o să mă judec până-n pânzele albe, a se înnebuni*); eventiv (*a se călători, a se întârzia*); reciproc (*a se cinsti*), cauzativ etc. (Graur 1968, 196–198).

înaintat, s-a (focul)
încălecat, m-am
învăluit, mă (=a se nimeri)
învăluiesc, mă (vechi)
izvorește, se
lucit, s-a
maturește
pierit, s-a
putrezește, se
râdea, se
uitat, mi-am

Total forme verbale folosite reflexiv (inventariate în lucrarea de față, culese din texte dialectale muntenești – vezi p. 41–42 – și din GM – p. 43): 23

1.4. În culegerile de texte muntenești apare, însă, și fenomenul invers, de utilizare la forma activă a verbelor care în limba standard sunt la diateza reflexivă: *a odihni* (= „a se odihni”), *am refugiat* (= „m-am refugiat”), *a născut* (*mama și tata*) (= „s-au născut”), *am amărât* (= „am suferit”, în limba standard *a se amări*), *pricepe* (= „se pricepe”), *a învechit* (= „s-a învechit”), *am logodit*:

și după aceea *a venit războiul mondial/ războiul din o mie noo sute șaisprăzăce// am refugiat cu biata mama săraca/* (TDD, pct. 898, 581); *ne-am dus la locu părinților// în ilfov// în chirnogi/ unde-a născut mama și tata/* (TDD, pct. 899, 596); *cine n-are noroc, n-are, de când naște până moare* (GN I, Ialomița, 210); *ș-am stat șapte ani slugă// numa eu știu poate cât am amărât//* (TDM I, pct. 674, 36); *baba s-a dus la schit pă la nepoat-sa că biata fată-i bolnavă dă cân s-a acioat acolo ș-ar avea nevoie să-i dăscânte baba, că pricepe nevoie mare* (GN I, Ilfov, 186); *așa era pă vremea veche și oghiceiturile astea a-nvechit ca și noi, acum a ieșit alte alea* (GN, Ialomița, 199); *și când auzea bunica/ atât [k] ținea așa mult la mine// zice „nu-l lua maică/ nu-l lua/ lasă că ai tu băieți”// și ziua când am logodit/ ca să vă spui/ [...] când a fost să logodesc/ el tot venea mereu/ și ea nu-l vrea dăloc* (TDM III, pct. 811, 425).

1.4.1. Între aceste verbe, situația perechii *a naște/ a se naște* necesită o explicație suplimentară. Verbul apare utilizat cu ambele forme, cu și fără pronume reflexiv și în limba veche⁷⁴, fără vreo diferență de sens între cele două, mai precis sensul este activ, iar înțelesul, reflexiv⁷⁵. Textele literare (mai ales cele nordice) din limba veche cuprind numeroase exemple de întrebuințare a verbului la forma activă. Nevoia de înlăturare a ambiguității duce la înlocuirea formelor active cu

⁷⁴ „A se naște și a naște, nici astăzi nu s-a fixat în ceea ce privește limba poporului; literar zicem *a se naște*, însă se zice și *am născut* în anul cutare; pare că această formă va cădea în desuetudine” (Densusianu, LR, 146).

⁷⁵ Cf. Gheție et alii 1997, 335.

forme reflexive, care încep să câștige teren spre sfârșitul epocii vechi (1532–1789)⁷⁶. În textele dialectale muntenești apar ambele tipuri de forme⁷⁷.

1.4.2. Așa cum am afirmat și mai sus (1.3.2.), o dovadă a faptului că verbele apar în mod aleatoriu cu sau fără pronume reflexiv este prezența pronumelui la verbe active în limba literară și absența lui la verbe reflexive în limba literară, cu alte cuvinte, fără modificări de conținut. Spre întărirea celor afirmate, dăm în cele ce urmează lista formelor verbale folosite activ, așa cum apar în GM:

Forme verbale folosite activ:

înnăscut, am
întâmplat, am
matorit, a („s-a maturizat”)
maturește
năpustit, a
născut, am
retras, am
scârbit, am
străduțit, a
tovărășit, am

Total forme verbale folosite activ (inventariate în lucrarea de față, culese din texte dialectale muntenești – vezi p. 44 – și din GM – p. 45): 14

1.5. Analizând problema fluctuațiilor dintre verbele folosite în formă activă și cele folosite în forme reflexive în graiurile muntenești, ajungem la concluzia că cele însoțite de pronume reflexiv sunt mai numeroase⁷⁸, dar decalajul dintre ele este mic (23 vs 14), ceea ce ne îndreptățește să susținem încă o dată caracterul arbitrar al întrebuirii pronumelui reflexiv, și deci, nerelevanța modelului semantic al reflexivizării la nivel dialectal sau popular.

2. Am remarcat în textele dialectale muntenești *preferința vorbitorilor pentru construcțiile pasive cu auxiliar*. Textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea atestă circulația paralelă a formelor de pasiv cu auxiliar și a celor reflexiv-pasive⁷⁹. În lucrările de gramatică apare deseori exprimată concluzia că în limba vorbită de

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Am identificat și formații cu prefixul *în-* ale acestui verb în forma activă: (*pă Gică l-am înnăscut când aveam etatea de doojdoi dă ani* TDM III, pct. 818, 527) sau pasivă (*o cunosc și p-aiă când o caut... pă oi// sub burtă/ aici// ...cum vă spusei/ că doar io sunt înnăscut dă oaie//* – TDM III, pct. 827, 635).

⁷⁸ Maria Marin afirmă că formele la diateza reflexivă pentru verbele folosite în limba standard la diateza activă sunt mult mai numeroase decât cele la diateza activă pentru verbele folosite în limba standard la diateza reflexivă. Cercetătoarea selectează un număr de 6 verbe utilizate la diateza activă (de ex. *logodește* -ocurent în 19 puncte, *am întâmplat* – ocurent în 5 puncte) și 12 verbe (1–2–3 ocurențe fiecare) utilizate în graiuri la diateza reflexivă (*se ajunseră mari, s-a apărut, ne-am crescut, se dispărea, ne împetrecem, ne-am înserat, se înflorește, se latră, ne petrecem, s-a pierit, se trebuie, mi-am uitat*. Sunt atestate forme reflexive chiar și pentru verbele de mișcare: *s-a venit, se merge, s-a ieșit* (Marin 1991, 45–65).

⁷⁹ Pană Dindelegan 2003, 136.

astăzi, în registrul popular al limbii deci, construcția reflexiv-pasivă este mai frecventă decât cea pasivă cu auxiliar, semnalându-se ponderea pasivului cu auxiliar în registrul literar-cult al limbii (Jordan 1956, Brâncuș – Saramandu 1999, 150, Pană Dindelegan 2003, 138).

2.1. Păreerea noastră este că în graiurile muntenesti construcțiile pasive cu auxiliarul au o frecvență sporită în situațiile în care vorbitorul relatează momente din universul casnic propriu. Altfel spus, construcțiile reflexiv-pasive sunt selectate în contextele în care se referă la acțiuni care implică un grad mai mare de generalitate. Alegerea construcțiilor cu pasivul (pasivul perifrastic) este, credem, motivată de dorința de a atrage atenția asupra *rezultatului* acțiunii, nu a acțiunii propriu-zise⁸⁰. În definitiv, de fiecare dată când se optează pentru o astfel de formă, agentul este neexprimat, însă este recuperabil semantic, pentru că este vorbitorul însuși. Iată câteva dintre numeroasele exemple în care vorbitorul din Muntenia alege să folosească o formă verbală la diateza pasivă, evitând reflexivul-pasiv și diateza activă (perfectul compus indicativ)⁸¹: *uite cum e casa asta/ asta d-aici e făcută dă paiantă/ cum zicem noi* (TDM III, pct. 806, 267); *și-i rupem o foiță să să cunoască când vine controlu că e castrate* (ibidem, 380); *ce-a vrut să-i dea i-a dat/ da i-a dat anumite treburi/ lucruri care-a fost dăruite ș-a fost d-ale ei/ i le-a dat//* (TDM III, pct. 816, 504); *când a ieșit vrecia dasupra/ zice „gata// acu e reușit”* (idem, 506); *e rău când te-apucă-n arie ploaia/ c-atunci grâu e tocat/ are și pământ în el/ și nu mai poți să-l mai vânturi* (TDM I, pct. 782, 431). [*atunci am mers salaor la Muscal d-am cosit fân, că eram otărât a face hiteșcare câti-un număr de căchițe* (GN I, Ialomița, 202); *n-am mai dăsfăcut iapa și m-am dus drept la ea acolo// unde-o lăsasim// era culcată/ era cam...înțepenită/ adică era încadrată*⁸² *dă dureri/* (TDM III, pct. 824, 607); *tat-al meu ...era ...însurat tânăr/ și nu făcuse nunta// noi stăteam încă-n parte-ailantă din sat* (TDD, pct. 876, 249); aici e vorba de mai mult ca perfect, dar e important faptul că vorbitorul a optat pentru această formă analitică, formă care atrage atenția, prin participiu, asupra unei caracteristici a subiectului despre care se vorbește, nu asupra acțiunii văzute din punct de vedere temporal. Nu excludem însă, nici posibilitatea ca participiile să fie nume predicative, iar structurile avute în vedere, predicate nominale, deși, în majoritatea contextelor, vorbitorul pare mai degrabă interesat de *rezultatul* acțiunii decât de *calitatea* subiectului acesteia.

⁸⁰ Am întâlnit același punct de vedere în Jordan 1954, 465.

⁸¹ Analizând uzul construcțiilor pasive cu auxiliar și a celor reflexiv-pasive în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, dar și pentru secolul al XIX-lea și în limba vorbită actuală, Gabriela Pană Dindelegan conchide că „limba veche utilizează *paralel și sinonimic* ambele forme ale pasivului, fără nici o deosebire de tematizare, de particularități selecționare sau de actualizare/ neactualizare a agentului” și, de asemenea, că „*specializarea reflexiv-pasivului pentru construcția pasivă non-tematizată (se citește, se știe) este un fapt mai recent în limbă*” [subl. n.] (Pană Dindelegan 2003, 138).

⁸² Opțiunea pentru folosirea „prețioasă”, dar plastică, a verbului neologic *a încadra* la diateza pasivă în acest context, creată probabil pe tiparul popular *a fi încolțit (de durere)* întărește afirmația cu privire la preferința vorbitorilor de grai muntenesc pentru construcțiile pasive cu auxiliar.

3. Atenția cercetătorilor a fost atrasă de întrebuințarea în graiurile muntenești a unor forme participiale acordate, care, de obicei, se folosesc în construcții pasive, dar care au sensul unei atributive cu verb la diateza activă (e.g. *e făcut* = „care a făcut”). Astfel de forme au fost considerate specifice graiurilor muntenești și au fost analizate *ca participii (trecute) pasive cu valoare de participii active* atât la verbe tranzitive, cât și la verbe intransitive⁸³. Așa sunt construcțiile: *născută* (= „care a născut”), *fătată* (= „care a fâtat”), *făcut* (= „care a făcut”), – pentru verbe tranzitive) și *întâmplată* (= „care s-a întâmplat”), *petrecute* (= „care au petrecut”), *căzută* (= „care a căzut”), *trăită* (= „care a trăit”) – pentru verbe intransitive.

3.1. Exemplele identificate de noi sunt construcții pasive cu ***a fi* (frecvent, prezent indicativ, imperfect, perfect compus...)** + **un participiu verbal acordat**, tipar care se dovedește extins de la verbe tranzitive la verbe intransitive (i. e. *e fâtată* – pentru verbe tranzitive, *e căzută*, *e trăită* (*bine*), pentru verbe intransitive).

3.1.1. Tiparul ***a fi* + participiul verbal (tranzitiv) acordat** – tipul *e fâtată*: *a găsit o aricioaică cu pui, adică fâtată* (Suplement la ALR II, Zimnicea, Teleorman, 299). Exemplul conține o structură cu *a fi* eliptic și un participiu acordat, care se traduce prin atributiva „care a fâtat”.

3.1.2. Tiparul ***a fi* + participiul verbal (intransitiv) acordat** – tipul *e căzută*: „*vin că vin încoace*” *cică... „mămica e căzută”*// (TDM III, pct. 806, 377); *El ce să facă de atâta lene ce era căzută pe trupu lui?* (GN I, Romanai, 85); [...] *e plapuma căzută din pat* (TDM III, pct. 826, 630); *să scoală bietu tată-mio d-ici/ a auzit clopotile// boilor// când să scoală/ „he! frun câine/ sau mai știi io ce”// când să scoală tata/ ...oile ieșite din obor/* (TDM III, pct. 801, 315) – aici, structura prezintă elipsa lui *a fi*; *mama-i vinită după ialomița*// [...] *dân partea muntelui i vinită* (TDD, pct. 887, 429); *c-așa erea atunci/ nu era ca acu// acu lumea e trăită bine/ față dă pă timpuri/ cum a petrecut*// (TDM III, pct. 827, 639); *n-am mai dăsfăcut iapa și m-am dus drept la ea acolo// unde-o lăsasim// era culcată/ era cam...înțepenită*// (TDM III, pct. 824, 607).

3.1.2.1. Formele de tipul *e căzută* prezintă sinonimie cu timpul perfect compus (= „a căzut”) și, în consecință, are caracteristicile acestui timp: acțiune anterioară (temporal), sigură (modal), încheiată (aspectual)⁸⁴. O comparație între cele două forme face posibilă perceperea unei diferențe de nuanță: forma de perfect compus presupune accentuarea caracterului de acțiune, de proces, în timp ce forma cu auxiliarul accentuează caracteristica pacientului.

⁸³ Marin 1991, 51.

⁸⁴ [...] *este venit* „a venit” exprime une action antérieure au moment de la parole, du point de vue temporel, certaine, du point de vue modal, et accomplie, mais réactualisée dans le moment de la parole, du point de vue aspectuel; l’action désignée par cette formation se présente donc comme le résultat présent d’une action accomplie dans le passé (Marin 1985, 462).

3.2. Construcțiile de tipul *e trăită* (din *lumea e trăită bine...*) se pretează la un comentariu auxiliar: forma de participiu *trăită* dezvoltă un nou sens, suplimentar, bazat pe sensul *figurat* al cuvântului, *e trăită (bine)* = „este avută”, „a trăit fără griji”. La fel se poate spune și despre *e văzută (bine)* = „este apreciată” din *e una singură la părinți/ că e văzută/ că e așa/ ...* „hai că trimete la ea/ ca...s-o luom noi dă soție”// – TDM III, pct. 806, 370), deși în acest exemplu, este vorba despre un participiu pasiv, nu activ.

3.3. Un interes cu totul particular prezintă participiile *născută, fătată, (e) făcut* (*armata*) etc. Acestea sunt participii ale unor verbe tranzitive, care deci, admit structuri pasive, numai că, în exemplele date, participiile nu se referă la *rezultatul acțiunii verbului* [s.n.], i.e. la subiectul gramatical (ca în construcțiile: „copilul a fost născut”, „vițelul este fătat”, „armata este făcută”), ci la *autorul acțiunii*, i.e. la subiectul logic („femeia care a născut”, „iapa care a fătat”, „băiatul care a făcut”)⁸⁵.

3.4. În esență, atât primul tip de construcție cu participiul acordat – al verbelor intransitive, cât și cel de-al doilea – al verbelor tranzitive, dar cu accent pe subiectul logic al acțiunii – conțin participii care rezumă o atributivă cu sens activ, participii care exprimă o calitate a subiectului logic al acțiunii, deci un *participiu pasiv cu sens activ*. Situația poate fi comparată cu aceea a participiului verbelor tranzitive din limba latină: participiul cu valoare adjectivală + *esse* a avut, poate chiar înainte de crearea diatezei pasive, un sens foarte apropiat de perfectum-ul pasiv: *laudatus est* (= „are însușirea de a fi fost lădat”). Sintagma aceasta va avea în tot timpul istoriei limbii latine două sensuri: 1) exprimă o stare, participiul păstrându-și valoarea adjectivală și 2) exprimă un rezultat al acțiunii⁸⁶.

3.5. Suntem de părere că aceste construcții cu participii acordate, care deplasează accentul de la rezultatul acțiunii la subiectul acesteia, nu sunt lipsite de ambiguitate, dar continuă (sau generalizează) caracterul ambiguu al participiului cu valoare adjectivală, prezent, la început, în latina târzie și apoi, în limba română, doar în construcțiile pasive ale verbelor momentane. Așa este următoarea situație care a atras atenția lingviștilor: exprimarea de tipul *Calul este vândut* s-a considerat că „exprimă fie săvârșirea în prezent a acțiunii, fie rezultatul unei acțiuni săvârșite de mult și de aceea, participiul exprimă aici o calitate a subiectului”⁸⁷.

⁸⁵ Am ajuns astfel la punctul de vedere exprimat de Maria Marin – *Formes verbales periphrastiques de l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, in RRL, XXX (1985), p. 459–468: „[...] l'occurrence de cette forme pour les verbes transitifs: [*Pisica*] e fătată acu trei zile (AFLR – Cățunu, Tr.) [...] met en évidence (en opposition avec les formes homonymes de la voix passive) la valeur active de la construction”.

⁸⁶ Stati 1965, 169.

⁸⁷ Jordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 200; vezi și Jordan 1954, 465–466.

V. INDICATIV PREZENT

1. *Forme*

1.1. În graiurile sudice, se întâlnesc forme iotacizate de indicativ (și conjunctiv) persoana 1, de conjunctiv pers. a 3-a/a 6-a și de gerunziu la aproape toate verbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a cu finala radicalului verbal în *t, d, n, l, r*⁸⁸ (vezi descrierea pe larg a fenomenului *infra* capitolul *forme iotacizate*).

1.2. O trăsătură diagnostică a prezentului verbelor în graiurile sud-estice este opțiunea vorbitorilor pentru sufixul secundar *-ez* (la verbele de conjugarea I) și *-esc, -ăsc* (la verbele de conjugarea a IV-a) la persoanele 1, a 2-a, a 3-a, a 6-a. Preferința pentru formele sufixate sau nesuffixate variază de la verb la verb, de la regiune la regiune și, credem, și de la o perioadă la alta⁸⁹.

1.2.1. Ca marcă morfologică a prezentului indicativ la persoanele 1, a 3-a și a 6-a, a prezentului conjunctiv la persoanele a 3-a și a 6-a și a imperativului la persoana a 2-a, sufixul *-ez* se aplică, de preferință, verbelor denominative moștenite din latină (*a lucra, a îngenunchea, a săra, a subția, a șchiopa*), verbelor denominative create pe teren românesc (*a grăpa, a grebla, a înșeua, a rușina, a visa, a sănia*), a verbelor derivate din adverbe (*a aiura*), a celor cu *-iza* (nu lat. *-izo*, cel de origine greacă) și a celor neologice (*a abandona, a aborda* etc.). Dintre acestea, unele cunosc numai flexiunea cu sufix (neologismele, verbele în *-iza*, dar și *a visa, a îmbrățisa, a aiura, a dura*), altele se pretează la o dublă flexiune, cu sufix și fără (*a lucra, a șchiopăta, a zvânta, a cina* etc.)⁹⁰.

1.2.2. În graiurile muntenești, în general, se observă o tendință mai accentuată de întrebuițare a sufixului secundar *-ez*, înregistrându-se, pentru unele verbe, aceleași forme – de conjugare slabă – ca în limba literară (*lucrez, greblez, grăpez*), față de celelalte graiuri (*lucrez, lucrezi, lucrează, dar lucru, lucrî, lucră* – în graiurile nord-vestice; *sărez, sărezi, sărează, dar sar, sari, sară* – în graiurile nord-vestice) sau o alternanță a formelor sufixate cu cele nesuffixate (*îngenunchez,*

⁸⁸ În textele literare vechi din Țara Românească nu se întâlnesc forme refăcute, în perioada când acestea încep să devină frecvente în Transilvania și în Moldova (Gheție *et alii*, 1997, 335).

⁸⁹ În Iordan 1954 se precizează: În graiurile regionale situația acestor verbe este oarecum clară: unele cunosc sau preferă formele nesuffixate (este cazul graiurilor de peste munți), altele (cele molodovenești) preferă formele sufixate (cu deosebire la verbele de conjugarea a IV-a), altele, în sfârșit (cele muntenești), par a ocupa o poziție de mijloc, întrucât prezintă forme de ambele feluri (la verbe diferite). Ar trebui precizat aici și că, în analiza comparativă a situației verbelor de conjugarea I și a IV-a cu sufix, Iorgu Iordan (Iordan 1943, 132–133), pe de o parte, Al. Graur (Graur 1968, 239–245), pe de altă parte, ajung la concluzia că tendința de a folosi la prezentul indicativ sufixele *-ez* și *-esc* nu acționează atât de puternic (este vorba de limba secolului al XX-lea) – Iordan 1943, deși un număr de neologisme intră în limbă cu forme sufixate la conjugarea I și, mai puține, la a IV-a – Graur 1968. Nu e mai puțin adevărat că în Iordan 1943, 133 se arată: „tendința este de a lăsa sufixul la o parte”, în timp ce, dimpotrivă, textele secolului al XIX-lea arată „o preferință cu atât mai marcată pentru formele sufixate, cu cât sunt mai vechi”. În Graur 1968, 244–245, se arată, dimpotrivă, faptul că tendința limbii este de a forma prezentul cu *-ez* și cu *-esc*, „pentru a regulariza flexiunea”.

⁹⁰ Orza 1978.

îngenunchi)⁹¹. Pe de altă parte, în graiurile muntenești se înregistrează și tendința contrară, de a folosi forme nesufixate (dar ca în limba literară) la verbe care apar în anumite graiuri de tip nord-vestic cu sufix: *gust* (*gustez* în Sălaj), *întârziu/întârzii* (*întârziez* în Mureș), *mă răzbun* (*mă răzbunez* în Alba, Botoșani, Neamț, Vaslui), *să vateme* (*să vătămeze* în Hunedoara, Maramureș)⁹². Iată mai jos, ca o altă dovadă, lista formelor verbale fără sufixul *-ez*, așa cum apar înregistrate în GM (am ales verbele care au perechi cu *-ez*):

1. *cuțure, să*
2. *dezgardină*
3. *flușture, să*
4. *furnice, să*
5. *geune*
6. *întămuie, să*
7. *tămui*

1.2.3. Folosirea sufixului *-ez* se extinde în graiurile muntenești și la verbe care, în limba standard, se conjugă fără sufix. Formele *dăsfundez, înviază, terminează, să rezolveze, să dezvoltează, să transporteze, dăsfundez* – TDM III, pct. 833, *înviază* – TDM III, 840, (chiar și *întârziez* și *să vătămeze* s-au înregistrat în anumite graiuri muntenești⁹³): *pân nu terninează boeru la plug nu le dijmuieste la nici unu* – GN, Ilfov, 191, *să dăsface... să dezvoltează duzii* – TDM III, pct. 815, 497, *ca să se bage să să transporteze să le valorificăm* – TDM I, pct. 681, 99. Dăm mai jos lista formelor verbale care apar cu sufixul *-ez* (*-ează*) selectate din GM (un criteriu al selecției a fost caracterul denominativ al verbului, altul, semnificația identică cu a unui verb în *-i* cu sau fără sufix sau în *-a* fără sufix, deci existența lui ca dublet):

1. *abrezează, se* (= „se presează”)
2. *astabilează, se*
3. *bubulează, se*
4. *cruntează, să*
5. *descâlțează*
6. *dezgrădineze*
7. *fărămăntează*
8. *furnigheze, să*
9. *împaientează*
10. *împăpușezi*
11. *împietrează*
12. *încercelează*
13. *închepează*

⁹¹ Orza 1978, 36–38.

⁹² *Ibidem*, 38.

⁹³ *Ibidem*.

14. *încrudează*
15. *îngrozează*
16. *înhobodează*
17. *înjosează*
18. *înmurgeze, să*
19. *în răsturnezi*
20. *înspicează*
21. *mănicăiezi, să*
22. *măruntășez*
23. *mărunțez (mărunțășez)*
24. *meiază („rămân mici ca bobul de mei”)*
25. *paientez*
26. *pistonează, se („se presează”)*
27. *pistosează*
28. *porzolează („tratează sămânța cu piatră vânăță”)*
29. *roieze, să*
30. *secetează*
31. *tămâieze, să*
32. *trambaleze, să se*
33. *ursez*
34. *vărezi*

1.2.4. Verbele care se conjugă cu sufixul *-esc* (din lat. *-esco*, sufix mai vechi decât *-izo*) sunt, în general, verbe păstrate din latină cu această flexiune (*a albi*, *a înălbi*, *a căni*, *a încălzi*, *a înflori*, *a înfrunzi*, *a împlini*, *a luci*, *a urzi* etc.⁹⁴), derivate pe teren românesc (din substantive: *a asfinți*, *a cântări*, *a palmui* etc; din adjective: *a iuți* etc.; din numerale: *a îndoii*, *a însuti* etc.; din adverbe: *a aminti*, *a deosebi* etc.; din onomatopee: *a ciripi*, *a vui* etc.) și verbe împrumutate (din slavă: *a azvârli*, *a cosi*, *a iscăli*, *a jelui*, *a jeli*, *a pândi* etc.; din maghiară: *a cheltui*, *a făgădui*; din greacă: *a agonisi* etc.; din franceză: *a aservi* etc.) și cunosc fie numai flexiunea sufixată (*albesc*, *acresc* etc.), fie ambele flexiuni (*împart/împărțesc*, *mint-miș/mișesc*, *simț-simț/simțesc*, *înghit-înghiț/înghițesc* etc.)⁹⁵, dar în mod diferit de la un verb la altul, precum și de la un tip de graiuri la altul. În general, formele sufixate apar în graiurile de tip nord-vestic, în unele dintre acestea (Maramureș și

⁹⁴ Printre acestea sunt verbe care provin din verbe latinești formate de la alte verbe, substantive și adjective + sufixul *-sco*, verbe care au o valoare incoativă: *flōresco* (de la *flōrēre*, (*in*)*veterasco* (de la *vetus*), *albesc* (de la *albus*) etc. Cele două verbe (*floreo* și *flōresco*) ajung să se confunde, fapt care facilitează amestecul celor două flexiuni. Pe de altă parte, în latină există apropiere semantică și fonetică între denominativele în *-eo*, *ēre* și denominativele în *-io*, *-ire*, ceea ce favorizează întrepătrunderea flexiunii celor două tipuri, trecerea infinitivelor în *-ēre* la *-ire* (**florire*, **lucire*), a lui *-ēscere* la *-iscere* (**florisco*, *lucisco*) și, în consecință, constituirea unei flexiuni mixte în cadrul conjugării a IV-a, caracterizată printr-o accentuare uiformă (Orza 1978, 38–39).

⁹⁵ Orza 1978, 39–40.

nordul Crișanei), sufixul *-ește* de la persoana a 3-a realizându-se ca *-e* accentuat, *grăié, asfințé* etc. Pe de altă parte, este valabilă și situația inversă: graiurile muntenești prezintă forme sufixate cu *-esc*, acolo unde în graiurile de tip nordic se întâlnește flexiunea fără sufix. Verbe ca *a ciuguli, a ciupi, a mistui, a înăduși* apar conjugate, în graiurile muntenești, în general (dar nu exclusiv), ca în limba standard: *ciugulesc, ciugulești, ciugulește (ciugul, ciuguli, ciugule – în graiurile nord-vestice); ciupesc, ciupești, ciupește (ciup, ciupi, ciupă – în graiurile nord-vestice); mistuiește, înădușește (mistuie, înădușe)*. Se consideră că, în mare măsură, sufixele secundare apar la aceleași verbe în graiurile muntenești și în limba literară. Putem spune, însă, că în graiurile muntenești apar numeroase exemple de forme cu sufixul *-esc* la verbe care sunt în limba literară de conjugare tare.

1.2.5. Cele mai frecvente sunt formele *împărțește, despărțește: pă urmă a venit altu și a zis să-mpărțească și la sărac și la bogat – GN, Vlașca, 166*. Pentru a ilustra productivitatea acestui sufix specific verbelor de conjugarea a IV-a slabă, dăm mai jos lista formelor verbale cu sufixul *-esc (-ește)*, așa cum apar ele în GM (formele au fost selectate după criteriile folosite și pentru lista formelor verbale cu sufixul *-ez*, anume caracterul denominativ și/sau existența unui dublet tare):

1. *băligăresc*
2. *brânzorește*
3. *butucești*
4. *cărăresc*
5. *cărnuieste*
6. *centuiește*
7. *cepuiește*
8. *chișnește*
9. *ciobănesc*
10. *ciopățește*
11. *ciubucesc*
12. *clivisește*
13. *clompănește*
14. *cloșuiască, să*
15. *corcofelește*
16. *corhănește*
17. *coșărește*
18. *cotonogește*
19. *cotorogește*
20. *cuțulește, se*
21. *descăpăcesc*
22. *dezgrădească, să se*
23. *discuiește*
24. *doctorește*
25. *fîrmiturești*

26. *frichinesc*
27. *frimicește*
28. *gânduresc, mă*
29. *geotește*
30. *hoiește*
31. *hurduiește*
32. *iordănește*
33. *izvorește, se*
34. *îmbetelește*
35. *îmbrânzește, se*
36. *îmbulgărește*
37. *încherbesc*
38. *împânzești*
39. *împârguie, să*
40. *împăpușești*
41. *împărțesc*
42. *împietrește*
43. *împungălește*
44. *întencuiești*
45. *învârghiască, să*
46. *învăluiesc, mă*
47. *lozește*
48. *mamicesc*
49. *maturește*
50. *mărunțesc*
51. *medregălește*
52. *mierește, se (= „se ține de băț ca mierea”)*
53. *migoroșești*
54. *mizdrește*
55. *muruiesc*
56. *ornănăiești (= „faci treabă fără spor”)*
57. *pântecăresc*
58. *păstrămește*
59. *pistosesc*
60. *pitulește, se*
61. *puternicește, se*
62. *putregăiește, se*
63. *revenește, se*
64. *rinduiesc*
65. *stângăcește*
66. *stufărește, se*
67. *șomoiogești*

68. *tăvănesc, să*
69. *târlește*
70. *trambulească, să se*
71. *urdește, se*
72. *ursesc*
73. *zângănesc*

1.2.6. Am observat, deopotrivă, și mișcarea inversă față de cea enunțată în paragraful anterior: apar, mai rar, forme nesufixate la verbe care în limba literară sunt de conjugare slabă. Astfel sunt: *jumol*, (*tu*) *jumoli*, (*el*) *jumoale*⁹⁶ („jumulesc”, „tu jumulești”, „el jumulește”): *unele fămei dă necaz pă altele să duc și jumule din grâu* – GN, Ilfov, 187; *une afla om cu parale venea să-l jăfuie* – GN, Vlașca, 167; *tămuie* („tămâiază”), *mântuie* („mântuiește”) etc. Am selectat din GM formele verbale care apar fără sufixul *-esc* (unele dintre ele sunt variante ale celor cu *-esc*):

1. *ciopăne*
2. *discuie*
3. *frichin*
4. *gârâie*
5. *întencuie*
6. *învăluie*
7. *licăie*
8. *sârmuie, se*
9. *zângăne*

1.2.7. Se consideră, în general, că opoziția între graiurile muntenești și cele nord-vestice este mai netă în acest caz: cele muntenești păstrează, în general, sufixul secundar *-ez* (la verbele de conjugarea I), situație în care graiurile nord-vestice preferă formele nesufixate (fără sufixul secundar *-esc* sau *-ăsc* la verbele de conjugarea a IV-a)⁹⁷. În zonele de tranziție, formele cu sufix secundar și forme fără acest sufix sunt în variație liberă.

1.2.8. Credem că afirmația referitoare la caracterul inovator al graiurilor muntenești cu privire la întrebuințarea verbelor de conjugarea I și a IV-a cu forme sufixate sau nesufixate trebuie privită și analizată cu atenție. Părerea noastră este că trebuie să luăm în considerare următoarele observații: a) formele cu sufix ale verbului *a lucra* la indicativ prezent sunt etimologice (formele *lucrizo*, *-izas*, *-izat*, *-amus*, *-atis*, *-izant* apar încă din latina târzie); (pe de altă parte, nu putem să nu facem observația că formele fără sufix pentru *a lucra* par „a repeta” conjugarea primitivă, arhaică a verbului latinesc, fapt ce poate fi interpretat mai degrabă ca o dovadă de continuitate, de „memorie” a tiparului decât ca o coincidență); b) există

⁹⁶ *Gl. Munt.*, s.v. *jumuleam*.

⁹⁷ Cf. Orza 1978, 41: „Verbele pe care le-am avut în vedere în cercetarea de față [*înghițesc*; *mișesc*; *simșesc* etc] demonstrează că formele sufixate realizează cea mai mare frecvență în jumătatea nordică a țării”.

verbe care apar în graiurile muntenești (și) fără sufixul *-ez* (*îngenunchi*, *șchioapăt* etc.), ca și în limba veche (*ngenunche*, *genunche* – vezi Zamfir 2005, 329), deși în textele muntenești vechi sunt atestate, în general, forme de conjugare slabă⁹⁸; c) există un număr de verbe de conjugarea a IV-a care apar cu sufixul secundar *-esc* în graiurile muntenești (*împărțesc*, *despărțesc* etc), însă apar în limba veche; (forme ca *împărțește*, *despărțește*, *părțește*, *răpește*, rezultate în urma analogiilor cu *îndulcește*, *lucește* derivate din **îndulcescî*, *lucescî*⁹⁹ sunt frecvente în limba secolului al XVI-lea)¹⁰⁰; d) formele *mint/minț* și *simt/simț* – forme arhaice – sunt caracteristice pentru graiurile sudice. Având în vedere aceste observații, se poate spune, într-adevăr, că graiurile muntenești nu păstrează doar fapte arhaice (din flexiunea latină primitivă, ca de exemplu, conjugarea lui *a lucra* fără sufixul de origine greacă *-izo*), însă nu se poate spune că nu se dovedesc *conservatoare*, în măsura în care păstrează, totuși, *forme care au circulat în limba veche*.

1.2.9. Despre productivitatea conjugărilor I și a IV-a în graiurile muntenești, putem vorbi diferențiat în sensul în care am încercat să demonstrăm până aici: în graiurile muntenești, sufixul *-ez* are încă vitalitate, dovadă este numărul de verbe denominative create în interiorul graiurilor (vezi *supra* lista Forme verbale în *-ez*); acesta este, însă, concurat și depășit în productivitate de sufixul *-esc* (vezi *supra* lista Forme verbale în *-esc*). În fapt, se confirmă ceea ce se afirma în cercetările din secolul trecut: sufixul *-ez* este fecund la nivelul limbii literare, prin împrumuturile neologice, în timp ce sufixul *-esc* este productiv la nivelul limbii vorbite, prin creații interne¹⁰¹. Cercetările mai recente susțin și demonstrează aceleași direcții de dezvoltare ale aceluiași tendințe: *-ez* pentru verbe neologice, *-esc* pentru creații interne, întrucât la nivelul limbii vorbite se constată preferința pentru formele sufixate de prezent indicativ al verbelor de conjugarea a IV-a, deci, vitalitatea sufixului *-esc*, în timp ce, la nivelul limbii standard, clasa care dovedește „ospitalitate” este cea a conjugării I slabe¹⁰². Concluzia cea mai importantă a acestei demonstrații este aceea că, în graiurile muntenești, ambele sufixe, *-ez* și *-esc*, sunt productive, dar în grade diferite; sufixul caracteristic conjugării a IV-a slabe, *-esc*, dovedește gradul cel mai ridicat de productivitate, dar și de vitalitate, întrucât continuă tradiția limbii populare de a crea forme verbale noi.

1.3. O altă trăsătură tipică a prezentului verbelor în graiurile muntenești este neutralizarea opoziției între persoana a 3-a și persoana a 6-a. Acest fenomen se extinde de la prezentul verbelor în *-a* și al celor în *-î* și *-i* (fără sufixul secundar *-ăsc*), e.g. „el/ ei cântă”, „el/ ei coboară”, unde este normal. Sub influența acestor clase de verbe, productive în graiurile muntenești (în special, conjugarea I tare),

⁹⁸ Zamfir 2005, 293–383. La p. 329, autoarea precizează chiar: *...Muntenia, adică cu o arie sensibilă predilecție pentru conjugarea slabă...*

⁹⁹ Morariu 1925, 330–332.

¹⁰⁰ Densusianu, LR, 152.

¹⁰¹ Jordan 1954, 452; Graur 1968, 244.

¹⁰² Vezi Guțu Romalo 2000, 97–100; Croitor 2002, 61–66; Florea 2002, 84–94.

această omonimie desinențială se generalizează în graiurile sud-estice la prezentul verbelor, indiferent de conjugarea din care fac parte (*el/ei vine, el/ei ia, el/ei pune, face* etc.): *la urmă să strânge lume multă/ vine meseni/ din sat// și îi ia moșu/ cu foarfeca* (TDM III, pct. 786, 119); *ele face noaptea/ întinde grâu/ încalecă pă sul/ să duce și-ntinde grâu așa/ ia laptili dă la vacă/ dă la pisici/ dă la ce/ și le pune la altă vacă* (TDM III, pct. 821, 574); *lupu mă! lupu mă !/ sare câinii și scapă și p-ăia/* (TDM II, 225).

1.3.1. Omonimia formelor de persoana a 3-a și de persoana a 6-a se extinde la alte timpuri (imperfect, perfect compus, viitor), pentru verbe care au specifică omonimia persoana 1/persoana a 6-a la prezent indicativ (*eu/ ei beau, eu/ ei fac* etc.). În anumite cazuri, se înregistrează fenomenul invers: omonimia dintre formele de persoana 1 și de persoana a 6-a, caracteristică verbelor în *-ea, -e, -i* (cu sufixul *-esc*), se extinde la verbe care prezintă opoziție între persoana 1 și persoana a 6-a (*eu/ ei lupt*), fenomenul justificându-se prin analogie.

2. Valori

2.1. Valori temporale

2.1.1. Așa cum am mai arătat¹⁰³, în funcție de context, prezentul exprimă diferite valori numite, de obicei, prezent gnomic, prezent etern, prezent iterativ, prezent istoric, dramatic, prezent pentru trecut, prezent pentru viitor etc. Valorile menționate aici sunt deseori citate în gramatici (Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, Avram 2001). Graiurile muntenești se caracterizează prin preferința pentru întrebuițarea prezentului pentru alte timpuri și moduri, valori pe care vom încerca să le prezentăm.

2.1.2. Ceea ce se denumește în general prin „prezent gnomic” se referă la un fapt valabil pentru toate timpurile, inclusiv pentru momentul în care se vorbește. Această semnificație se realizează numai dacă verbul implică, în conținutul lui semantic, ideea de durată (Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 227). Termenul „durată” trebuie înțeles ca „permanență” și apropiat de semnificația pe care T. Vianu o asociază, preluând ideea de la Jacob Wackernagel, cu „prezentul gnomic”, adică de aceea a atemporalității¹⁰⁴. Credem că nota oferită de semnificația de „gnomic” este și mai clară, dacă este susținută de ideea unei concluzii de tip moral și, de ce nu, filosofic, ca în exemplele: *dumnezeu nu doarme// că cu ce măsură măsoară/ cu-aia primește* (TDM III, pct. 819, 526); *un om dacă trece dă șaizeji dă ani/ zadarnic trăiește//* (TDM II, pct. 699, 95); *păi ce știe omu/ știe și femeia/* (TDM III, pct. 801, 319); *cine n-are noroc, n-are, de când naște până moare* (GN, Făcăieni, Ialomița, 210).

¹⁰³ Vezi articolul nostru, Donovetsky 2005a.

¹⁰⁴ Este vorba despre o valabilitate „fără amestecul vreunei reprezentări temporale oarecare. Judecățile [...] sunt universal valabile în timp; ele sunt însă și universal valabile în spațiu” (Vianu 1977, 412–413).

2.1.3. Multe dintre relatările informatorilor permit dezvoltarea, în anumite contexte, a unei semnificații speciale, aceea de acțiune periodică, repetată. „Această semnificație specială, determinată, în mare măsură, de prezența în context a unei precizări circumstanțiale, este numită deseori – mai ales când e vorba de o periodicitate permanentă – prezent etern”¹⁰⁵. Am putea considera, plecând doar de la aceste trăsături, că în graiurile muntenești conotația de „prezent etern” apare foarte frecvent în relatările informatorilor despre activitățile casnice și agricole. Ca să putem rămâne la denumirea de „prezent etern”, ar trebui acceptăm că „aceste fapte se colorează ulterior prin reflexul cugetării generale care le urmează” și că „prin sublinierea și în lumina reflecției, faptele anterioare capătă o valoare simbolică și se monumentalizează”¹⁰⁶. Însă, în contextele în care apar forme de prezent cu semnificația de acțiune „de o periodicitate permanentă” (Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967), în aceleași condiții, nu apare „potențarea retorică” (Vianu 1977, 415) a faptelor exprimate, ci, mai degrabă, o sugestie a caracterului recomandabil al tiparului comportamental care însoțește practica respectivă. În aceste condiții, acest tip de prezent, denumit „omnitemporal”¹⁰⁷ de către unii cercetători – un termen mai adecvat, având în vedere precizările de mai sus – apare în contexte referitoare la activități practice. Dacă luăm în considerare alt criteriu de clasificare a tipurilor de prezent, în afară de acela al referinței temporale, și anume, criteriul contextului în care apare majoritatea verbelor la prezent, acest tip de poate fi numit un *prezent al practicii*. Frecvența lui este deosebită, mai ales atunci când este vorba despre rețete, tratamente sau operații, practici verificate și deci, recomandate, sau ca răspunsuri la întrebările anchetatorilor de tipul *cum se face pâinea/ plăcinta/ turtoiul/ turta furnicilor/ mămăliga/ brânza/ cheagul/ bulgurul/ plachia/ borșul/ ciorba/ pastrama/ fasolea/ piștia/ o casă/ o căruță/ țestul/ soba/ fântâna/ săpunul/ mălaiul/ buhaiul/ caloiianul/ caloița/ omul de zăpadă etc., cum se pun murăturile, ce se face din porc/ miel, cum se fac cârnații/ turtișoarele/ nanangătele/ tăiței/ călăviile/ vasele de lut etc., ce se face la nuntă/ înmormântare/ de moși/ Anul nou/ Rusalii/ Lăsata Secului/ Sf. Dumitru/ la horă/ căluș, moț, ce se face cu vintirul/ umbreaia etc., cum se pune o cloșcă, cum se lucrează la vie/ cânepă/ grâu/ tutun/ porumb/ grădină/ bumbac/ cartofi/ zarzavaturi/ pepeni/ in, cum se cresc gândacii, cum se împarte o găină tăiată, cine se face strigoi, ce/cine sunt ielele, cum se joacă perghelul/ pampa/ țaca-n casă/ drica/ țurca/ de-a gardiana etc.*

¹⁰⁵ Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 227.

¹⁰⁶ Vianu 1977, 415.

¹⁰⁷ Marin 1992, Marin, *Timpuri*. Autoarea consideră că între valoarea de atemporalitate și cea de omnitemporalitate „limita este foarte labilă”, mai ales în textele dialectale – în exemplele care redau, sub aspectul conținutului, adevăruri generale, care se bazează pe o experiență trecută sau în exemplele din textele tematice –. Interesant este că valoarea omnitemporală este identificată de către cercetătoare și pentru perfect compus și pentru imperfect, în textele dialectale tematice, numai în contexte nedeterminate.

2.1.3.1. Credem că pentru exemplele de mai sus, valoarea de prezent „omnitemporal” de tip *practic* se manifestă în funcție de prezența circumstanțialelor sau de posibilitatea înțelegerii acțiunilor descrise fie ca recomandabile, ideale, fie ca permanente ori de câte ori sunt întrunite acele condiții. Astfel, se înregistrează situații în care verbele la prezent slujesc relatările evenimentelor prilejuite de sărbători creștine, păgâne sau de momentele importante din viața individului sau de muncile agricole. Altele funcționează ca rețete culinare și ca „rețete” (a se citi „recomandări”) de comportament social, tehnic sau ludic. Putem considera că, în funcție de contextul¹⁰⁸ acțiunii verbului întrebuințat, acest tip de prezent are următoarele subtipuri: *prezent al practicii agricole*, *prezent ceremonial*, *prezent ludic*, *prezent al meșteșugului*. Spre exemplificare: *la sfîntu dimitru// focu lu simendriu// toamna// și ies femeili cu covrigi/ cu nuci/ cu vin/ mere/ pere/ ce-are omu/ și copiii face foc pă drum* (TDM III, pct. 786, 114); *prima zi dă moși/ e sîmbătă la noi// și să-mpărtește uale// uale, căldări/ bunînțelez vase din astea* (TDM III, pct. 789, 172) – prezent ceremonial; *brînză se face-așa: dîn cheagu care... mieii care-i tăiem are cheagu lor/ când îi tăiem mieii/ au cheagu lor/ le punem câte-o mînă doo dă sare/ în cheag/ și-l lăsăm să se usuce// și cu cheagu-ăla-l punem într-un borcan/ îl stricorăm bine pînă într-un pansament* (TDM III, pct. 799, 296) – prezent al practicii agricole; *facim un cerc// și apoi înnumărăm trei metri// de la cerc/ în față/ unde vrem în ce direcție dorim ca să jucăm// și tragem o linie la trei metri/ ș-apoi lovim bătu cu... avem um băț mai mare ș-unu mai mic//* (TDM III, pct. 842, 863); *se spune că este țura// și apoi dacă este țura/ se dă iarăși cu bătu/ și cine nu este-n cerc/ pune mâna așa/ și ia bătu di jos/ și l-aruncă-așa de trei ori/ și dacă-l bagă-n cerc/ intră el//* (TDM III, pct. 842, 864) - prezent ludic; [cum se face o căruță?] *la roate...// întâi îi croim căpăfînili// le facem rotunde la strung/ după aceea le scobim cu dălțili// a dooa fază vine spițili lucrate//* (TDM III, pct. 813, 458) – prezent al meșteșugului.

2.1.4. Toate aceste situații, în care prezentul este folosit cu o frecvență copleșitoare, determină ceea ce Cristina Călărașu numea „efectul de permanentizare”¹⁰⁹. Acesta este analizat, pentru limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, fie în propoziții principale, fie integrat unui lanț de coordonate (care poate fi deschis și de un perfect simplu sau perfect compus). „Efectul de permanentizare” care însoțește prezentul verbelor în documentele acestei perioade va cunoaște o dezvoltare deosebită în secolele următoare în lucrările științifice (istorice, geografice etc.). Principala calitate a acestui prezent este *atitudinea obiectivă* a emițătorului. Aceasta ni se pare motivația esențială în alegerea folosirii prezentului pentru contextele exemplificate mai sus.

¹⁰⁸ În general, este vorba despre situații în care se descriu obiceiuri, practici, procese tehnologice caracteristice culturii populare, contexte care apar în ceea ce s-a denumit, în unele lucrări, „text tematic” – Vezi Marin, *Timpuri*, Marin 1992.

¹⁰⁹ *Timp, mod, aspect în limba română, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, 1987.

2.1.4.1. O altă valoare recunoscută a prezentului este cea denumită „prezentul istoric”. Ea este una dintre *valorile anteriorității* pe care le poate exprima acest timp. Aceasta se referă la capacitatea prezentului indicativ de a exprima acțiuni sau evenimente anterioare momentului vorbirii, dar încărcate de semnificații deosebite pentru emițător. Preferința vorbitorului pentru prezent în locul trecutului se explică în acest caz fie prin faptul că emițătorul înțelege evenimentul relatat ca foarte important (este un fapt din istoria locului sau a familiei), fie prin faptul că – și această motivație pare să se aplice mai des – acesta este încă viu în mintea informatorului sau l-a provocat emoțional și atunci acesta intenționează să transmită acea stare. Unii lingviști numesc această valoare „prezent dramatic” pentru capacitatea de a contribui la *actualizarea* situațiilor întocmai ca pe scenă. Pentru exemplele identificate în textele muntenești, credem că este adecvat termenul de *prezent al actualizării*¹¹⁰, pentru aceste relatări în care informatorul povestește fapte trecute, dar simte nevoia să continue folosind prezentul pentru a fi mai convingător. În textele muntenești *prezentul actualizării* este foarte frecvent. Am ales pentru exemplificare: *și am sta vro trei/ patru zile/ așteptam/ ce-mi vine mie?/ erea lambă/ nu erea ca acu/ cu lamba-n mână/ ce-mi vine mie/ pui mâna pă... clanță/ și neîncuiată// și intru-n magazie//* (TDM III, pct. 787, 121); *a dat s-o strângă/ oaia a-nceput a fâțâi din coadă/ fâțâind din coadă/ i-a dat drumul/ oaia a fugit/ dup-ai-a// să duce la ailantă/ ca-n părete/ tot pân fața oii a trecut/ și trece iar din a mal/ și tot așa a băgat [...]* „lupu mă! lupu mă!” *sare câinii și scapă și p-ai-a* (TDM I, pct. 708, 224–225); *când am venit am găsit bătătura plină dă femeii/ fugi/ plângi eu/ fugi la dăspensar/ n-am găsit nici un doctor la dăspensar* (TDM I, pct. 782, 438). *și trecură doi/ îi lăsai/ trecură alți doi/ iar îi lăsai/ ce-mi veni mii/ -așăz arma pă craca fagului colo/ și...zic să-ncerc să-i iau la uochi//* (TDM III, pct. 787, 124).

2.1.4.2. De cele mai multe ori, această rupere de ritm prezentă în relatare este anticipată de o interogație sau o propoziție prin care informatorul își pregătește dramatizarea, de tipul *ce-mi vine mie?* sau *zic, zice, (îmi) spune*, timpul relatării glisând de la trecut la prezent, ceea ce se asociază cu trecerea de la narațiune la dialog: *...și era timpu toamna/ cam... ploaie/ cutare/ cutare erea// ș-io mă dug la gară/ zâc „poate iau ș-io pă cineva/ fînc-adusesem judecătoru la gară/ înapoi/ poate găsusc un client și io// și l-am luat p-ăla-n... să-l eau în căruță-n...// îmi spune că: „nu vrei să mă duci la bogăți?” „da! te duc io!” „cât îmi iei?”* (TDM III, pct. 786, 111); *trimetea scrisoare/ citație/ vorbea cu-nvățătorii/ zice „io am băieți să dau la școală”/ zice „nu dau fetili la școală”// și nu ne-a dat//* (TDM II, pct. 699, 101).

2.1.5. Des exploatat în limba vorbită, *prezentul iterativ* își face apariția în contexte în care se transmite ideea unei acțiuni repetate ori de câte ori sunt întrunite aceleași condiții: *a trimes un inginer/ cum trimete... ș-acum avem pă dial/ și-n toți anii/ măsură și face și drege*¹¹¹ (TDM I, pct. 782, 432).

¹¹⁰ Valoarea de actualizare („rol stilistic actualizator”) este atribuită prezentului în aceste contexte și de către Maria Marin (Marin, *Timpuri*). Am ajuns, independent, la același punct de vedere.

¹¹¹ Construcția *și face și drege*, frecventă în limba populară, are un conținut intrinsec iterativ.

2.1.6. Presentul are capacitatea de a exprima acțiuni *posterioare* momentului vorbirii. Această valoare de *posterioritate* (numită, uneori, „prezentul futuric”¹¹²) este pusă în evidență în contexte în care prezentul este întrebuințat pentru timpul viitor și apare foarte frecvent în graiurile muntenești. „Prezentul funcționează și ca viitor datorită aceleiași ușurințe de a trece granița, foarte labilă și greu perceptibilă, dintre momentul vorbirii și cel următor. De astă dată avem a face cu o anticipare: graba de a săvârși acțiunea, siguranța deplină că acțiunea se va săvârși etc. fac pe vorbitor s-o prezinte nu ca urmând să se săvârșască de acum înainte, ci ca săvârșindu-se în momentul vorbirii”¹¹³.

2.1.6.1. Presentul cu valoare de viitor apare, de obicei, în dialog, în contexte care presupun un sfat, o recomandare, asociate cu siguranța vorbitorului că acțiunea se va săvârși. Dintre exemplele foarte numeroase am selectat câteva: *zâc* „tu ar fi mai bine bine” *zâc*/ „să stai să te-nsori după ce **faci** casa// c-atunci te **ia** greutății// ca să iei nevasta cu tine/ s-o ții/ o fi petrențioasă s-o ții mai bine pă ia dăcât pă tine; că aia **iese** dân școală acuma// aia **iese**/ **face** trei clase dă liceu/ ș-o **bagă** cu el la servici acolo/ pă fată/ o **bagă**// o **ia** și pă ea/ la servici cu el”// (TDM III, pct. 786, 116); și am discutat ce am discutat/ și la urm-a plecat/ zic „hai du-te acasă că e târziu// cine vede lumină la ora asta acuma.../ pă urmă mâine mi-**aud** alte vorbe” (TDM III, pct.811, 434); și dup-aia/ a plecat acasă/ și mi-a spus zice „mâine pă la trei **vin** pă la tine”// (ibidem).

2.1.6.2. Mai interesante sunt contextele referitoare la acțiuni trecute în care prezentul cu valoare de viitor apare în propoziții subordonate sau în relatări în stil indirect liber, ocurența lui fiind justificată, pe de o parte, de concordanța timpurilor (în celelalte propoziții este folosit perfectul compus), iar, pe de altă parte, de funcția de actualizare a prezentului dramatic: *când să plec acasă/ nu mi-a mai dat drumu/ m-am pus pă plâns/ m-am jălit/ m-am omorât/ nu mi-a mai...nici un fel...nu mi-a mai dat drumu/ ce să mai fac/ mi-era frică rău de taticu/ că zic de! n-am făcut din capu meu dă când sunt/ mă **taie** taticu// **nu** îmi **face** alceva/ mă **taie** (TDM III, pct.791, 197); și-n timpu ăsta m-a luat pă mine dă gât/ s-a atârnat dă gātu meu/ „nu pot să mai înghiț”/ știi/ „ș-asta-**i** moartea mea”// „fă”/ zic „nu e muartea ta” zic „fă// mori? eu sânt bolnav și tu umbli pân doctori cu mine/ și mie nu mai mi-e frică că **mori**/ și tu ție ți-e frică că **mori**”// eu o-ncurajam/ (TDM III, pct. 824, 606); i-a luat în poală și i-a dus... l-a dus acolo iar/ dă unde-l luase/ și l-a lăsat... omu să-și vadă dă treburi/ „hai/ că” zice „noi **perim**” (TDM III, pct. 827, 638).*

2.1.7. Trebuie remarcat că în graiurile muntenești modalitățile de a exprima caracterul ingresiv (respectiv, eventiv) al unei acțiuni sunt diverse. În afară de construcțiile care se bazează pe verbe la conjunctiv precedate de verbe cu conținut ingresiv (*a începe, a prinde* etc. – vezi *infra Conjunctiv prezent*), ni s-a părut interesant faptul că în graiurile muntenești inventarul verbelor care dezvoltă – contextual – o nuanță incoativă este în creștere. Este vorba despre verbele *a veni* și

¹¹² Vianu 1977, 411.

¹¹³ Jordan 1954, 439–440, Jordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, 228.

a deveni. Notăm aici două dintre cele mai frecvente modalități de a reda nuanța incoativă în graiurile muntenești:

i. *a veni* + *și* + verb (la același mod și timp), într-o structură formată din două propoziții principale coordonate copulativ;

ii. *a deveni* + *de* + verb (la același mod și timp), într-o structură formată dintr-o principală și o consecutivă (finală sau principală)¹¹⁴ introdusă prin *de*.

a. Sensul verbului *a veni* este unul secundar (= „a începe”), întrebuițat exclusiv (inițial, poate, chiar dezvoltat) în contexte ale practicilor agricole. Iată câteva exemple: *că dacă el este-nrădăcinat bine/ el vine și-nfrățește/ dintr-un bop poate-i dă doozeci// vine și să-nrădăcinează bine* (TDM III, pct. 815, 487); *și din crăcile-alea vine și-nflorește//* (TDM III, pct. 819, 542); *și dacă bag mâna nițel în pământ așa/ și văz că-mi îngheață mâna/ nu e bun dă pus// că el vine și să strică boabile-alea din cauza răcelii//* (TDM III, pct. 815, 485);

b. Cu verbul *a deveni* situația este, credem, mai interesantă. Prezența lui *a deveni* în astfel de structuri este, probabil, rezultatul unei atracții paronimice între cele două verbe și/sau conținutul semantic al verbului *a deveni*. Două exemple: *devine di să forțează* (TDM III, pct. 842, 861); *devine de trage casa de nu poți sta-ne* (TDM III, pct. 838, 794).

2.1.8. *Prezentul în propoziții subordonate*. Pornind de la lista valorilor prezentului inventariate de Kr. Sandfeld și H. Olsen în *Syntaxe roumaine*, 1936 (prezentul istoric, cel al acțiunilor iterative și un prezent care continuă o acțiune trecută, durativă în momentul vorbirii¹¹⁵), Cristina Călărășu¹¹⁶ înregistrează patru valori pe care le subsumează unei singure categorii, pentru că verbul la prezent, aflat într-o propoziție subordonată, are ca regent un verb la trecut. Am întâlnit aceste valori în graiurile muntenești:

a. un prezent simultan cu un trecut, ocurent în propozițiile subordonate introduse prin *că*: *dăstul dă amărîță am trăit/ da vezi mi se părea că-i bine//* (TDM II, pct. 699, 102);

b. un prezent utilizat pentru viitor (în interogative indirecte) pentru a sugera: un plan: *„nu-mi vii pân la crăciun/ pân te uită fata!”* (TDD, pct. 887, 431); o promisiune: *și i-a spus „muartă mă dâspărțesc dă el”* (TDD, pct. 885, 397); o certitudine: *stătu la pândă// și văzu că iese șarpele/ și îi bea laptele copilului* (TDM III, pct. 842, 866); o rezoluție sau un refuz categoric: *odată un șarpe!// când*

¹¹⁴ Întrebuițarea lui *de* conjuncțional în astfel de contexte determină situarea sa la granița dintre coordonare și subordonare și interpretarea sa dublă: fie conectiv coordonator-copulativ, echivalentul lui *și*, fie conectiv subordonator-final, echivalentul lui *să* și *ca să*. – Vezi Pană Dindelegan, *Ambiguitatea conjuncției de*, 2003, 200.

¹¹⁵ Exemplele găsite de noi în textele muntenești: *de-atuncea avem frică/ ci sân căzva ani di zili/ sân vro doozăci și ceva di ani/ di cân știu io cazu-ăsta că s-a-nîmplat//* (TDD, pct. 875, p. 247) sau *io sân bolnav dă reumatizm dă... dă fro doozej dă ani* (TDM III, pct. 787, p. 129)

¹¹⁶ Călărășu, 1987.

*l-am văzut/ noi mergeam numai în vârfurile de la picioare// și când l-am văzut/ noi am stat pe loc/ și șarpele a fugit/ apoi am ocolit/ și am ieșit la drum/ și pe urmă văru-al meu/ n-a mai vrut ca să meargă/ a zis că... i-e frică/ dacă era mai mulți copii/ mai mergea/ dacă nu/ nu// (TDM III, pct. 842, 865); însă mama nu mă lasă să eau pă are-mi **place**// (TDM III, pct. 843, 874)*

c. prezentul unor întrebuniări fixe de tipul *se vede, pe zi ce trece, trebuie;*

d. prezentul unor calități generale (aflat și pe lista lui Sandfeld și Olsen ca valoare „excentrică”): *ș-am început să ne luăm la ceartă/ și la scandal că... așa-i omu când **să vede** un pic mai mare// (TDM III, pct. 840, 834).*

2.2. Structuri stereotipe

2.2.1. Prezentul anumitor verbe (*dicendi* sau cognitive sau de modalitate), asociat cu un pronume interogativ, alcătuiește sintagme de tipul *cine știe/zice?* sau *cine/ce trebuie/ poate*, care, urmate de un conjunctiv sau de un prezumtiv, parazitează sau, dimpotrivă, dinamizează relatarea: *ce zîsăi io?/ „ai iuană” zic/ „asta să știi că e nora noastră// ia uite nici câinili nu să dă la ia/ s-o latre”// ailanți/ cine știe pă unde-o fi fost?// (TDM III, pct. 787, 131).*

2.2.1.1. Am întâlnit în graiurile muntenești contexte referitoare la acțiuni trecute, în care un verb la prezent apare în subordonate temporale introduse prin *când*, repetând verbul din regentă. Verbele la prezent se organizează în structuri repetitive pe parcursul relatării și au rolul de a pregăti efectul acțiunii prezentate în regentă, de a amâna deznodământul, de a temporiza acțiunea. Am numit acest tip de prezent *prezentul temporizării*: *prima dată l-am văzut iarna/ când mi-a luat chiar nouă o oaie d-aici/ eram... să zic așa să fi avu zece cinsprece ani// **să scoală** bietu tată-mio d-ici/ a auzit clopotile// boilor// **când să scoală**/ „he! frun cîine/ sau mai știu io ce”// **când să scoală tata**/ ...oile ieșite din obor/ (TDM III, pct. 801, 315). O varietate a valorii de mai sus este cea din contextele în care verbul la prezent din regentă intră în structuri repetitive în propoziții principale juxtapuse și/sau determinate de temporale introduse prin *când* sau *după ce*, ceea ce contribuie la întărirea acțiunii prezentate, la coeziunea relatării sau la temporizarea ei (informatorul pare că își pregătește continuarea): *o **săpăm** la cazma// dă la trei ani încolo/ o începem a săpa la cazma// o **săpăm** la cazma/ și după ce-o **săpăm**/ o legăm/ (TDM III, pct. 789, p. 157).**

2.3. Valori modale

2.3.1. Prezentul este folosit foarte frecvent cu valoare de *imperativ*¹¹⁷. Iată câteva exemple din textele dialectale muntenești: *...și cheamă um băiat d-ăștea cu... cu liceu/ și zice „mîine la ora cinci **te scoli**/ și **iai** oștașu-ăsta/ și **te duci** cu el*

¹¹⁷ Valoarea de imperativ a prezentului pentru limba vorbită este consemnată și în anumite gramatici (Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967, Avram 2001, 218).

la roman// vă **luați** provizie pentru... o zi/ până **sosiți** acolo” zice/ „și... îl **predai** acolo”// (TDM III, pct. 787, 127).

2.3.2. În relatări în stil indirect sau în stil indirect liber, prezentul apare în locul conjunctivului, a cărui selecție ar fi justificată de concordanța timpurilor. Vorbitorul selectează prezentul în locul conjunctivului cu valoare de imperativ (de altfel, în frază, cele două moduri apar în alternanță): *bietu tăticu n-a mai zis nimica/ că... zice „te-am dat eu prima dată cu sila/ acu a vrut ea/ ducă-să!/ să faci ce-o vrea” zice/ „la mine-napoi nu mai vine”// (TDM III, pct. 791, 198).*

2.3.3. *Prezentul indicativ cu valoare de condițional prezent sau de optativ prezent*

a. Prezentul indicativ poate apărea cu triplă valoare: valoare de condițional prezent – în subordonate condiționale – și de optativ prezent – în regentele acestora – și în subtext, o a treia valoare, care poate fi asociată aceleia a prezentului gnomic. Este vorba despre contexte referitoare la acțiuni presupuse, ireale, despre care vorbitorul a auzit, pe care nu e credibil că le-ar fi experimentat, dar în care el crede. În universul lui, referința la o entitate din categoria ielelor, îngerilor etc. se face sub incidența unei afirmații cu caracter legic, de tabu (o altă variantă de redare a acestor situații este fraza în care este întrebuit imperfecul cu valoare de condițional prezent sau perfect). În cazurile la care vrem să ne referim, contextele în care vorbitorul alege să folosească prezentul pun în lumină valoarea *gnomică* a prezentului, dar ca *valoare secundară*, suplimentară, prima fiind aceea de condițional prezent în secundară și de optativ, în regenta acesteia: *Ielili le-a auzit noaptea. Cântau ca niște păsări. A fost ielili niște sfinți dă zboară pă sus. E rele, că dacă le răspunde omul, îl pocește, îi strâmbă gura, vo mână* (Suplement la ALRT II, Urziceni, 236); *zice că îngerii/ îngerii zice că face// te strigă îngerii/ ...afară// da o fi așa mamă/ n-o fi/ nu știu* (TDM III, pct. 827, 644); *în timpu jocului/ dacă se trecea pân în hora noastră care jucăm noi/ nu e bine să treci pân horă// pentru că... se-mbolnăvește// dă-ntr-o boală una alta oarecare/ și p-ormă dacă el... dă s-a-mbolnăvit/ sântem obligați toți ăștia să ne strângem/ care și... care suntem/ să ne facem iar călușari la loc* (TDM III, pct. 827, 653).

b. În circumstanțiale comparative introduse prin *ca când*, frecvente în graiurile muntenești, prezentul primește valoare de *condițional-optativ prezent*: *dup-aceea vânturam sămânța/ ne duceam cu ea la fabrica dă ulei/ acolo o băga la uruitor... ș-o coja... cuaja aia-ntr-o parte ieșă/ și miejii singuri într-o parte// șă miejii-ăia-i băga la un cuptor// care-i ardea cu foc dădăsupt/ ca când faci la cazanu dă țuică// (TDM III, pct. 818, 524).*

c. Există contexte în care ocurența prezentului pune în lumină ipoteticul. Este o valoare care apare în propoziția condițională, în care prezentul exprimă posibilitatea¹¹⁸, una dintre valorile fundamentale ale *condiționalului-optativ*

¹¹⁸ Valoare menționată și în Weigand 1900, 56 pentru „die kleine Walachei”: „Bemerkenswert ist noch der Gebrauch des Praesens statt des Imp. oder Cond. im Konditionalsatz”.

prezent: *cică dacă muare mortu să nu-l treci nimica peste el/* (TDM III, pct. 787, 132); *am zis că ce caută la mine la ora asta? ce/ la mine e hotel/ sau e [!] alceva/ că dacă mă vede cineva la poartă/ ...discută că gata/ fata lu cutare.../ nu mai e [!] fată/ și... așa e-aici la noi// și dup-aia el a zis că/ nu vrea să stea la puartă/ vrea să intre-n casă* (TDM III, pct. 811, 433). Ultimul exemplu necesită un scurt comentariu: după cum se poate observa, contextul este marcat intonațional, iar întrebarea indirectă, frecventă în limba vorbită (devenită expresie stereotipă) *ce caută la mine...* este, aici, o altă modalitate de exprimare a reproșului. În această cheie, interogativa indirectă următoare, *ce la mine e hotel*, poate fi citită cu verbul la condițional prezent și înțeleasă ca expresie a reproșului.

c.1. În contexte retoric-interogative, prezentul poate exprima irealul, în consecință, poate avea *valoare de condițional-optativ perfect*: *doar am apucat să dăscui ușa/ și să intru-n casă// m-a loat c-un frig.../ cine moare? io//* (TDM III, pct. 841, 851).

2.3.4. O rapidă privire comparativă între graiurile muntenești și limba latină privind valorile prezentului arată că unele dintre valori erau active încă din latină. Acestea sunt prezentul istoric, prezentul cu sens de imperativ și prezentul cu sens de viitor¹¹⁹, valori care se moștenesc, așadar, în graiuri. În limba latină târzie însă, tabloul valorilor prezentului cuprinde și prezentul deliberativ de tipul *quod facio?* „ce să fac?”, a cărui existență este de presupus „în limba vorbită, în tot cursul istoriei limbii latine, dar în latina clasică [...] cu aceeași funcție cu conjunctivul”¹²⁰.

3. Concluzii la valorile prezentului indicativ

Prezentul indicativ are în graiurile muntenești, în comparație cu celelalte timpuri verbale, cele mai multe valori:

- prezent „gnomic”, omnitemporal (cu mai multe nuanțe: a practicii, a ludicului, a meșteșugului);
- prezent istoric sau prezent al actualizării;
- prezent interativ;
- prezent „futuristic”;
- prezent cu valoare de imperativ;
- prezent cu valoare de conjunctiv;
- prezent cu valoare de condițional sau optativ prezent.

Se poate afirma, fără rezerve, că, în graiurile muntenești, prezentul indicativ manifestă o plurivalență valorică, *eo ipso*, poate fi folosit cu valoarea tuturor timpurilor (în contexte definite și cu circumstanțiali adverbiali) și a modurilor verbale personale.

¹¹⁹ Stati 1965, 179–180.

¹²⁰ *Ibidem*, 179.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Lucrări de referință

- Avram 2001 Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 2001.
- Avram 2005 Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu -ră- la singular și O desinență regională la persoana a 2-a singular a mai mult ca perfectului românesc în Studii de morfologie a limbii române*, București, p. 168–181, 182–189.
- Berea Găgeanu 1981 Elena Beria Găgeanu, *Analiza corectă a timpurilor verbale*, în LLR X, 4, p. 8–11.
- Brâncuș – Saramandu 1999 Gr. Brâncuș, Manuela Saramandu, *Gramatica limbii române. Morfologia*, București.
- Brâncuș 1957 Grigore Brâncuș, *Sur la valeur du passé simple en roumain* (Extrait de *Mélanges linguistiques* publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957), Bucarest, p. 159–173).
- Brâncuș 1967 Grigore Brâncuș, *O concordanță gramaticală româno-albaneză: modul supin*, în „Limbă și literatură”, vol. XIII, p. 99–105.
- Brâncuș 1973 Grigore Brâncuș, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul „Opincaru” de Gr. M. Jipescu)*, în LR, XXII, p. 37–44.
- Brâncuș 1976 Grigore Brâncuș, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, București, 1976.
- Brâncuș 1984 Gr. Brâncuș, *Verbul*, în Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, București, p. 234–247.
- Brâncuș 1991 Grigore Brâncuș, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească*, București.
- Bujor – Chiriac 1957 I. I. Bujor – Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, București.
- Byck 1967 Jacques Byck, *Imperativul în limba română*, în *Studii și articole*, București.
- Caragiu 1957 Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în *Studii de gramatică*, II, București.
- Caragiu - Marioțeanu 1975 Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București.
- Caragiu - Marioțeanu et alii, 1977 Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București.
- Caragiu-Marioțeanu 1962 Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII, 1, p. 29–43.
- Călărașu 1987 Cristina Călărașu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București.
- Chivu 1973 Gh. Chivu, *O normă a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: cane, mane, pane*, în LR, 1, p. 51–59.
- Coteanu 1961 Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București.
- Coteanu 1982 Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București.
- Croitor 2002 Blanca Croitor, *Variantele verbale literare libere: tendințe în limba română actuală*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, p. 57–76.
- Densusianu, ILR Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București.
- Densusianu, LR Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVI-lea. Morfologia* (cursuri dactilografiate, f.a.).

- Diaconescu 1977 Ion Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, București.
- Donovetsky 2005a Ohara Donovetsky, *Prezentul indicativ în graiurile muntenestești*, în *Buletin științific*, Fascicula Filologie, Seria A, vol. XV, Baia Mare, p. 66–71.
- Donovetsky 2005b Ohara Donovetsky, *Câteva aspecte privind conjunctivul prezent în graiurile muntenestești*, în *Buletin științific*, Fascicula Filologie, Seria A, vol. XV, Baia Mare, p. 60–65.
- DSL Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, 2001.
- Edelstein 1966 Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din „a fi” și gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL, XI, 2, p. 253–262.
- Florea 2002 Anca Florea, *Formații verbale în limba română actuală și încadrarea lor morfologică*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, p. 77–103.
- Frâncu 1964 C. Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI, 2, p. 205–227.
- Frâncu 1967 C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră-*, în AL, XVIII, p. 176–180.
- Frâncu 1969 C. Frâncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX, 3, p. 299–318.
- Frâncu 1971 C. Frâncu, *Cu privire la vechimea a două inovații în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în FD, VII, p. 179–188.
- Frâncu 1976 Constantin Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul sigmatic al verbelor a fi, a avea și a vrea*, în LR, XXV, 1, p. 55–68.
- Frâncu 1980 C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor a da și a sta* în LR, XXIX, 4, p. 307–318.
- Frâncu 1982 C. Frâncu, *Vechimea formelor de mai-mult-ca-perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în -ră*, în LR, XXXI, 4–5, p. 281–293.
- Frâncu 1984a C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de tipul „zisei”*, în LR, XXXIII, 5., p. 426–436.
- Frâncu 1984b C. Frâncu, *Vechimea unei particularități dialectale dacoromâne cu corespondent în albaneză: imperativul de tipul „duce-vă-ți”, „duceți-vă-ți”*, în vol. *Studii de dialectologie*, Timișoara.
- Gamillscheg 1913 Ernst Gamillscheg, *Das rumänische Plusquamperfekt, Die rumänischen Konditionalformen*, în *Studien zur Vorgeschichte einer romanischer Tempuslehre*, Wien.
- Georgescu 1957 Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în *Studii de gramatică*, vol. II, p. 29–52.
- Gheție – Mareș 1974 Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București.
- Gheție 1964 Ion Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XVI, 3, p. 317–346.
- Gheție 1969 Ion Gheție, *Asupra repartiției dialectale a dacoromânei*, în LR, XVIII, 5, p. 503–508.
- Gheție 1994 Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București.
- Gheție 2000 Ion Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București.
- Gheție et alii 1997 Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție (coordonator), Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București.

- Graur 1962 Al. Graur, *Evoluția conjugării în românește*, în SCL, XIII, 2, p. 153–160.
- Graur 1968 Alexandru Graur, *Verbul*, în *Tendențele actuale ale limbii române*, București, p. 170–248.
- Graur 1969 Al. Graur, *Diatezele*, în SCL, XX, 1, p. 13–22.
- Graur 1970 Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București.
- Graur 1987 Al. Graur, *Puțină gramatică*, I, București.
- Graur 1988 Al. Graur, *Puțină gramatică*, II, București.
- Guillaume 1968 Gustave Guillaume, *Temps et verbe – Theorie des aspects, des modes et des temps*, Paris.
- Guțu Romalo 2000 Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București.
- Guțu Romalo 2005 Valeria Guțu Romalo, *Viitorul în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, Semiauxiliarele de mod, Semiauxiliarele de aspect?*, reeditat în *Aspecte ale flexiunii verbale*, București.
- Iancu 1965 Victor Iancu, *Despre „natura” iotacizării verbelor românești*, în CL, X, 2, p. 281–288.
- Iancu 1966 Victor Iancu, *Vechimea iotacizării verbelor românești*, în CL, XI, 2, 1966, p. 271–274.
- ILR, 1978 *Istoria limbii române*, Florica Dimitrescu (coord.), Viorica Pamfil, Elena Barborică, Cristina Călărășu, Maria Cvasnâi, Mihai Marta, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mirela Teodorescu, Elena Toma, București.
- Ionescu-Ruxăndoiu – Chițoran 1975 Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistică. Orientări actuale*, București.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1976 Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, București.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1977 Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Subdialectul muntean*, în Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, p. 162–170.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1999 Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, București.
- Ionică 1965 Ion Ionică, *Noi atestări ale imperativului negativ arhaic*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, p. 403–407.
- Ionică 1984 Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, p. 163–208.
- Iordan – Guțu Romalo – Niculescu 1967 Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București.
- Iordan 1941 Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos”, 1, p. 90–117.
- Iordan 1943 Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Institutul de Arte Grafice „Alexandru A. Țerek”, Iași.
- Iordan 1954 Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 420–482.
- Ivănescu 1980 George Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași.
- Ivănescu 1989 George Ivănescu, *Sudii de istoria limbii române literare*, Iași.
- Lombard 1954 Alf Lombard, *Le verb roumain. Etude morphologique I*, Lund.
- Lombard 1955 Alf Lombard, *Le verb roumain. Etude morphologique II*, Lund.

- LRC 1974 Ion Coteanu (coord.), Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Valeria Guțu Romalo, Clement Mârza, Emanuel Vasiliu, *Limba română contemporană*, I, București.
- Marin 1971 Maria Marin, *În legătură cu o formă muntenescă de perfect simplu* în FD, VII, p. 317–318.
- Marin 1984 Maria Marin, *Valori ale perfectului compus în graiurile dacoromâne*, în *Studii de dialectologie*, Timișoara, p. 155–170.
- Marin 1987 Maria Marin, *Prezentul indicativ în graiurile dacoromâne*, în LL, II, p. 149–163.
- Marin 1989a Maria Marin, *Valori modale ale imperfectului în graiurile dacoromâne*, în Nicolae Saramandu (editor) *Dialectologica*, București, p. 91–98.
- Marin 1989b Maria Marin, *Le passe simple dans les parlers dacoroumains actuels*, în RRL, XXXIV, 4, București, p. 305–314.
- Marin 1991 Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile munteneste*, în FD, X, București, p. 45–65.
- Marin 1992 Maria Marin, *Nedeterminat și omnitemporal în vorbirea populară* în „Fonetică și dialectologie” XI, București, p. 139–145.
- Marin, *Timpuri* Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale*, București, 2008.
- Mării 1969 I. Mării, *Infinitivul lung cu valoare verbală*. Note, în CL, XIII, 2, p. 327–331.
- Meyer-Lübke Wilhelm Meyer-Lübke, II, *Morphologie*, p. 151–429, III, *Syntaxe*, p. 323–466, în *Grammaire des langues romanes*, Genève, Marseille.
- Mihăilă 1958 G. Mihăilă, *Câteva verbe românești de origine slavă (a munci, a trudi, a osteni, a obosi, a se odihni)*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, p. 611–617.
- Morariu 1925 Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român, partea a II-a: Flexiunea*, Extras din *Codrul Cosminului*, II, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă, Cernăuți.
- Nevaci, *Structura* Manuela Nevaci, *Structura și evoluția formelor verbale în aromână*, teză de doctorat.
- Ocheșeanu – Vasiliu 1954 Rodica Ocheșeanu – L. Vasiliu, *Despre valoarea verbală și adjectivală a participiului*, în LR, III, 3, p. 16–21.
- Onu 1958 Liviu Onu, *Unele probleme ale imperfectului românesc*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, p. 645–661
- Orza 1966 Rodica Orza, *Forme de viitor în Atlasul lingvistic român*, în CL, XI, 2, p. 221–228.
- Orza 1978 Rodica Orza, *Sufixe -ez și -esc în graiurile limbii române*, în CL, XXIII, 1, p. 35–42.
- Pană Dindelegan 1968 Gabriela Pană Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL, XIX, 3, p. 265–297.
- Pană Dindelegan 1987 Gabriela Pană Dindelegan, *Aspecte ale dinamicii sistemului morfologic verbal (perioada de după 1880)*, București.
- Pană Dindelegan 2001 Gabriela Pană Dindelegan, *Un tipar sintactic de „tematizare forte”: „De văzut, am văzut destule”*, în LLR, I–II, p. 5–14.
- Pană Dindelegan 2003 Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*. București.
- Pană-Boroianu 1992 Ruxandra Pană-Boroianu, *Repetiția sintactică pleonastică în graiurile munteneste*, în FD, XI, p. 169–178.
- Petrovici – Rusu 1964 Emil Petrovici – Gr. Rusu, *Schiță a sistemului conjugării în dacoromâna comună*, în CL, IX, 2, p. 215–226.
- Petrovici 1954a Emil Petrovici, *Unele probleme de dialectologie și geografie lingvistică*, în LR, III, 1, p. 10–19.

- Petrovici 1954b Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III.5., p. 5–17.
- Philippide 1927 Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași.
- Pleșa-Angheliescu 1986 Mihaela Pleșa-Angheliescu, *Valori stilistice ale timpului viitor*, în LLR, XV, 4, p. 19–21.
- Pop 1966 Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Melanges M. Roques*, Vol. III, 1952; de revăzut, vol. Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, 1966, p. 281–315.
- Rosetti – Cazacu – Onu 1971 Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București.
- Rosetti 1966 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, București.
- Sala 1998 Marius Sala, *De la latină la română*, București.
- Sandfeld – Olsen 1936 Kr. Sandfeld et Hedvig Olsen, *Le verbe*, în *Syntaxe roumaine*, I, Paris, p. 253–367.
- Saramandu 1975 Nicolae Saramandu, *Arii fonologice și zone dialectale de tranziție (pe baza N.A.L.R., vol I–II)*, în SCL, XXVI, 2, p. 119–130.
- Saramandu 1983 Nicolae Saramandu, „Genealogic” și „tipologic”. *Puncte de vedere privind formarea dialectelor românești*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, p. 234–245.
- Saramandu 1992 Nicolae Saramandu, *Iotacizarea verbelor și structura dialectală a dacoromânei. Privire generală*, în LR, XLI, 1–2, p. 83–87.
- Saramandu 1997a Nicolae Saramandu, *Les dialects roumains*, în *Dialectologia et geolinguistica*, Bamberg/Florența, XVI, p. 79–98.
- Saramandu 1997b Nicolae Saramandu, *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în LR, XLVI, 1–3, p. 185–189.
- Săteanu 1966 C. Săteanu, *Predicatul compus*, în CL, XI, 2, p. 243–252.
- Săteanu 1980 Cornel Săteanu, *Timp și temporalitate în limba română*, București.
- Slave 1957 Elena Slave, *Prezumtivul*, în *Studii de gramatică*, II, p. 53–60.
- Stati 1958 Sorin Stati, *Valorile participiului*, în LR, VII, 5, p. 27–38.
- Stati 1965 Sorin Stati, *Verbul*, în *Istoria limbii române*, I, București, p. 166–197.
- Studiu introductiv TDD* Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, *Studiu introductiv*, în *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, București, 1987, p. 17–117.
- Teaha 1962 Teofil Teaha, *Graiul de la Vama Buzăului. Considerații asupra unei zone de interferență a graiurilor*, în LR, XI, 1, p. 95–106.
- Tiktin 1895 H. Tiktin, *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică*, Partea I, *Etimologia*, București, p. 117–182.
- Todoran 1956 R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 2, p. 38–50.
- Todoran 1961 R. Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1, p. 43–73.
- Tratat* *Tratat de dialectologie românească*, Craiova.
- Vasilu 1968 Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București.
- Vianu 1978 Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, București.
- Vonica 2003 Florența – Eugenia Vonica, *Morfologia graiurilor oltenești actuale pe baza NALR. Oltenia*, Pitești.
- Vulpe 1963 Magdalena Vulpe, *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul*, în FD, V, p. 123–155.
- Vulpe 1977 Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile muntenești*, în CL, XXII, 2, p. 255–263.

- Vulpe 1980 Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București.
- Vulpe 1984 Magdalena Vulpe, *O formă regională de prezumtiv*, în *Studii de dialectologie*, Timișoara, p. 383–393.
- Weigand 1900 Gustav Weigand, *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*, în *Siebenter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, p. 1–92.
- Weigand 1902 Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în *Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1902, p. 138–236.
- Weigand 1909 G. Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes – Vorwort*. Leipzig.
- Zamfir 2005 Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București.

Izvoare

- TDM I – *Texte dialectale. Muntenia*, vol. I, publicate de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973.
- TDM II – *Texte dialectale. Muntenia*, vol. II, publicate de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975.
- TDM III – *Texte dialectale. Muntenia*, vol. III, publicate de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- TDD – *Texte dialectale și glosar Dobrogea*, publicate de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, București, 1987.
- GS – „Grai și suflet”, *Revista Institutului de Filologie și Folclor*, publicată de Ovid Densusianu, București, vol. III, 1928, vol. IV, 1929–1930.
- GN – *Graiul nostru*. Texte publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, vol. I, București, 1906, vol. II, București, 1908.
- GM – Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal. Muntenia*, București, 1999.

Colegiul Național de Informatică „Tudor Vianu”
Str. Arh. Ion Mincu, nr. 10, București